

Két adalék a Hozzászólás hagyományához

Jelige: „catsclaw”

Tartalomjegyzék

I. BEVEZETÉS	2
II. A <i>BOCSÁD MEG ÚRISTEN</i> KEZDETŰ VERS FILOLÓGIAI PROBLÉMÁI.....	3
1. A szakirodalom ismeretében	3
1. 1. A Klaniczay-féle két csoportos elképzelés.....	5
1. 2. Az 1589-es csoporthoz tartozó források.....	6
1. 3. Az 1584-es szövegváltozatokról.....	8
2. A feltételezés elvetése.	10
III. AZ <i>ADJ MÁR CSENDESSÉGET</i> CÍMŰ VERS PROBLÉMA KÖRE.....	11
1. Értelmezések és elemzések	12
2. A szövegváltozatok és kapcsolataik	16
3. Összegezve	24
IV. FELHASZNÁLT IRODALOM.....	26
V. MELLÉKLETEK	28

I. BEVEZETÉS

Az elmúlt évek, évtizedek irodalomtörténeti kutatásaiban kitüntetett helyett kapott Balassi Bálint műveinek vizsgálata, ennek eredményeképp a szövegek kritikai kiadása (több változatban is) elkészült. Ez azonban túl azon a nyilvánvaló nyereségen, hogy Balassi szövegei könnyen hozzáférhetővé váltak, azt a látszatot keltette, hogy Balassi körül rend van, noha a két kiadás, és a hozzájuk vezető út is számos filológiai problémát vetett fel. Balassi Bálint munkásságában a helyes szöveg meghatározására tett kísérletek mind-mind nagy nehézségekbe ütköztek, s ugyanakkor az is teljesen világossá vált, hogy a szöveghagyomány meglehetősen nehezen térképezhető fel, mindazonáltal a megoldási javaslatok (megoldások?) – itt többek között Eckhardt Sándor és Klaniczay Tibor közismert tanulmányaira gondolok – lezártak tekintettek, voltaképpen azonban épphogy csak exponáltak bizonyos problémákat.

II. A BOCSÁSD MEG ÚRISTEN KEZDETŰ VERS FILOLÓGIAI PROBLÉMÁI

Beszédes és érdekes végigtekinteni a *Bocsásd meg Úristen Ifjúságomnak vétkét* kezdetű vers változatait és azokat a dolgozatokat, melyek e szöveg hagyományozódásából következtetnek mind a vélhető eredetire, mind arra, hogy Balassi milyen biográfiából igazolható okokból nyúlt hozzá a szöveg korai változatához.

1. A szakirodalom ismeretében

Klaniczay Tibor *Hozzászólásában*¹ az általa ismert szövegvariánsokból két csoportot különített el a *Bocsásd meg Úristen* szövegének alakulástörténetében. Az ismert szövegváltozatok közötti összehasonlítás után megállapította, hogy az eltérések száma meglehetősen nagy, s hogy ez két alapszöveg létezését mutatja. Klaniczay gondolatmenetében nemigen érvelt a két csoport (miben)léte kapcsán. Feltevését egyszerűen azzal magyarázta, hogy az ének nemcsak Balassi a „*maga kezével írt könyvének*” összeállítása után – 1589-ben – terjedt el széles körben, hanem már a tervezett bujdosása előtt, a házassága idején – 1584-ben – is.

A Klaniczay által kialakított egyik családhoz tartozó gyűjtemények a következők: Szenci Molnár Albert oppenheimi énekeskönyve (*Szent Davidnac Soltari az Franciai notaknac es verseknec módgyokra Magyar versekre forditattac és rendeltettec*, Oppenheim, 1612. RMK I. 435.), *Unitárius Énekeskönyv* (*Isteni dicsiretek, imádságos és vigasztaló énekek*, Kolozsvár, 16. sz. vége, RMK I. 342.), Hajnal Mátyás: *Szíves Könyvecske* (1629. RMNY II. 1422.), *Lipcsei-kódex* (1615, S 32), *Kuun-kódex* (1621-1647, S 40) valamint a Lőcsében kiadott *Imádságos Könyvecske Szép Embernek mindennemű szükségében való szép hasznos és aitalatos Könyörgésekkel és Isteni Dicsiretekkel, mostan uyjonnan fel ekesítettet és örögbítettet* (1632. RMNY II. 1552.). Ezt az éneket tehát feltehetően házassága alkalmával (1584) készítette. A másik családhoz (1589-es) tartozó szövegváltozatokban, vagyis az *Istenes énekek* rendezett és rendezetlen kiadásában – a *Hozzászólásra* Balassi kritikai kiadásával alkalmat adó, Eckhardt Sándor szerint² is – Balassi tudatos alakításával találkozhatunk. Az

¹ KLANICZAY Tibor, *Hozzászólás Balassi és Rimay verseinek kritikai kiadásához*, = *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, XI (1957), 314–315.

² ECKHARDT Sándor, *Jegyzetek a Balassi-verskézirathoz*, It, 1954, 279–280.

első, tehát a házasságkötése idejéből származó lenne az eredeti, melyet talán maga Balassi tudatosan is propagált volna bizonyítandó házasságkötési szándékát.

Klaniczay támaszkodott Eckhardt azon feltételezésére³, hogy a költő 1589-ben verseinek összegyűjtésekor, összeírásakor bizonyos – például a *Bocsásd meg Úristen* – szövegeibe belejavított, s ezáltal tudatosan létrehozott egy második redakciót, melyet az *Istenes énekek* ún. rendezett kiadásai őriztek meg híven. Ezzel a szerzőt előtérbe helyező, a házasságot a poétikai határvonalnál markánsabb életrajzi határvonalként láttató megközelítéssel mindketten alapvetően és egymással egyetértésben elvetették az idegenkezűség lehetőségét az 1589-es verzióban.

Míg Eckhardt az általa ismert variánsok közül a kritikai kiadásban Hajnal Mátyás szövegét vette alapul,⁴ addig Klaniczay a lőcsei kiadásban megjelent szövegváltozatot részesítette előnyben, azzal az indokkal, hogy ez a költő legutolsó szövege, szemben a többiek változatával, melyek egy korábbi fogalmazást őriznek. A Hajnal *Szíves Könyvecskéjében* szereplő verzió, a Klaniczay-féle kategorizálásban az első csoportot bővíti, tehát a házasságkötés időszakára datálható. Abban azonban mindketten egyetértenek, hogy a Hajnal-féle változat a költőtől kell, hogy származzék. Mindazonáltal mi már nem hagyhatjuk figyelmen kívül Holl Béla azon megállapítását, hogy Hajnal Mátyás, mint ahogy ismeretes,⁵ tudatosan belejavított ebbe a versbe is, hiszen felsorol olyan variánsokat, melyek csak Hajnalnál jelentek meg.⁶

A 16. századi költészet ránk maradt anyagának vizsgálata alapvetően a szerző felől történik. Következésképpen e költészeti korpusz szövegkiadási gyakorlata elsősorban a kritikai szöveg megállapítására törekszik és – szükségszerűen – figyelmen kívül hagyja egy-egy vers szerzőjétől független alakulástörténetét. Úgy tűnik, hogy Klaniczay Tibor a főszöveg, tehát Balassi Bálint művének (műveinek?) pontos meghatározása miatt alakította ki a két verscsaládot, – s figyelmen kívül hagyta az idegenkezűség eshetőségét – így indokolva a későbbinek mondható verzió eredetiségét. E gyakorlat még véletlenül sem kifogásolható, azonban tanulságos lehet egy szöveg nem szerzői változatainak alapos vizsgálata is, valamint e vizsgálat esetleges költészet- és művelődéstörténeti hozadékaiknak szemügyre vétele.

³ ECKHARDT Sándor, *Jegyzetek a Balassi-verskézirathoz*, It, 1954, 279–280.

⁴ BALASSI Bálint *összes művei*, szerk. ECKHARDT Sándor, I, Bp., 1951, 202–203.

⁵ HOLL Béla, *Hajnal Mátyás elmélkedő könyvének versei*, ItK, 1970, 524.

⁶ HAJNAL Mátyás, *Az Jesus szívet szerető szíveknek aytatossagara szíves kepekkel ki formaltatott; és azokról való Elmélkedésekkel és Imádságokkal megh magyaráztatott könyvechke*. Béchben, 1629. kiad. KÖSZEGHY Péter, tan. HOLL Béla, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet, Balassi, 1992 (Bibliotheca Hungarica antiqua, 27), 191–195.

1. 1. A Klaniczay-féle két csoportos elképzelés

Klaniczay a már említett nyolc szövegváltozat összehasonlítása alapján vont le a következtetéseit. A forrásanyag beszerzésének nehézségei, valamint a számomra problémásan, vagy esetleg egyáltalán nem elérhető dokumentumok, nem tették lehetővé, hogy mind a nyolc variáns segítségét felhasználjam. Nevezetesen, a Klaniczay-féle két csoportból mindössze öt tagot vizsgáltam meg: az *Unitárius Énekeskönyv*ben, Hajnal Mátyás: *Szíves Könyvecskéjében*, *Imádságos Könyvecske Szép Embernek mindennemű szükségében való szép hasznos és aiatatos Könyörgésekkel és Isteni Dicsirettekkel, mostan uyjonnan fel ekesítettet és örögbitettet* gyűjteményben, az *Istenes énekek* közül pedig a bécsi 1633-as és az 1670-es lőcsei nyomtatott kiadásban megjelent változatokat. (A felhasznált szövegváltozatokat az 1. számú melléklet tartalmazza, és az ott látható összegző táblázatra reflektálva haladok dolgozatomban.)

Eckhardt kritikai kiadásában úgy határoz, hogy a *Bocsásd meg Úristen* variánsai közül azt a csoportot érdemes főszöveggé emelni, amely a legkorábbi ismert forrás változatához kapcsolható, vagyis az *Unitárius Énekeskönyv* (1600 körül), Hajnal Mátyás 1629-es *Szíves Könyvecskéje*, valamint az evangélikus énekeskönyv (1632) kéziratos bejegyzésének szövegvariánsát. Klaniczay ezzel szemben a lőcsei kiadás szövegét favorizálja azon az alapon, hogy az Balassi legutolsó módosításait is tartalmazza.

Két alapvető filológiai elv ütközik Eckhardt kiadásában és Klaniczay *Hozzászólásában*, míg Eckhardt a legkorábbi hitelesnek mondott szövegváltozatot választja, Klaniczay ezzel szemben az ultima manus elve miatt a legkésőbbi szerzői alakításokat kívánja privilegizálni, és ezeket a lőcsei, a legkorábbi ún. rendezett kiadásban véli felfedezni.

A korábbiakban láttuk, hogy Klaniczay feltevése szerint az Eckhardt által preferált ág szövegváltozata a *Bocsásd meg Úristen* olyan változatát tartalmazza, mely szerzőjétől még annak életében függetlenedett, vagyis Balassinak nem volt módja módosítani rajta, a később Váradon, majd Lőcsén kinyomtatott szöveg pedig egy olyan variáns, melyet Balassi kibujdosása előtt, 1589-ben még megváltoztatott. A két vélekedés egybehangzik abban, hogy mindkét variáns szerzői, az egyik azonban későbbi javításokat tartalmaz, vagyis textológiai értekesebb.

1. 2. Az 1589-es csoporthoz tartozó források

A teljes körű értelmezés érdekében, a nyomtatott és kéziratos gyűjtemények közelebbi ismerete szükséges.

Balassi némely istenes énekei a gyűjteményes kiadások előtt is megjelentek nyomtatásban, ami a kézirat elterjedésének volt köszönhető. Ilyen módon került be a *Bocsásd meg Úr Isten ifjúságomnak vétkét*, az *Adj már csendességet* és a *Zarándokok éneke* az erdélyi unitárius énekeskönyvekbe az előtt, hogy a közönség megismerhette volna a nyomtatott gyűjteményes kiadásokból. Hasonlóképpen jelent meg a jezsuita Hajnal Mátyás imádságos könyvecskéjében megtalálható *Bocsásd meg Úr Isten* a nyomtatott kiadásoktól függetlenül.⁷

Nem tudható pontosan, hogy Klaniczay melyik *Unitárius Énekeskönyvet* használta, én a Kolozsváron megjelentetett (1602–1615) *Isteni dicséretetek, imádságos és vigasztaló énekek*-ben található változatot vettem alapul. Eckhardt felfogása szerint Balassi erdélyi kapcsolatai elősegítették, hogy már kéziratban lévő művei is bekerüljenek ezen unitárius összeállításokba és népszerűvé váljanak Erdélyben. A Balassi életrajzokból ismeretes, hogy a költő Báthori István fejedelem fogságába kerülve részt vesz a főúri életben, s így jó néhány összeköttetésre tesz ott szert.⁸ Ezt a jó viszonyt műveiben is láthatjuk megjeleníteni, például a *Szép magyar komédia* ajánlásánál. Az elterjedés felekezeti sokszínűségét jól jellemzi az is, hogy a későbbi unitárius énekeskönyvekből táplálkoznak a református gyűjtemények bártfai 1640-es és lőcsei 1642-es kiadások is.

Eckhardt Sándor kritikai kiadásában Hajnal Mátyás szövegváltozatát vette alapul. Döntése azon a jezsuiták között feltételezett Balassi-hagyományon nyugszik, melyet Holl Béla több esetben azzal indokolt, hogy Dobokay Sándortól, a költő halálának tanújától is kaphatta a szöveget Hajnal, vagyis a szövegvariáns autentikusnak tekinthető.⁹ Azonban az sem kizárható, hogy a jezsuita szerzetes maga is belejavított az általa közrebocsátott szövegbe.¹⁰ Számomra ez azért fontos, mert Klaniczayval ellentétben, Holl Béla nem zárta ki az idegenkezűség lehetőségét. A Hajnal által közreadott két kiadványban – 1629 (Bécs), 1642 (Pozsony) – a sorrendbeli elhelyezését leszámítva teljesen ugyanazon változattal találkozhatunk.

⁷ BALASSI Bálint *összes művei*, szerk. ECKHARDT Sándor, I, Bp., Akadémiai, 1951, 11.

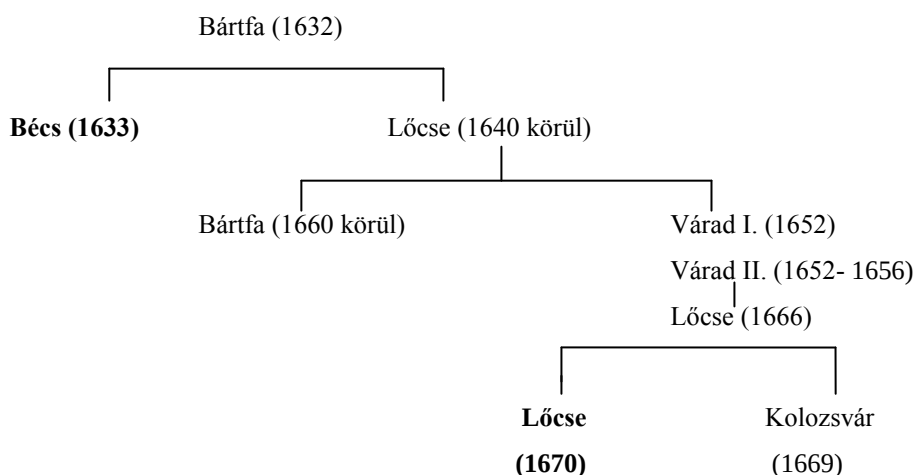
⁸ BALASSI Bálint *összes művei*, szerk. KÖSZEGHY Péter, Bp., Osiris, 2004, 189.

⁹ BALASSI Bálint *összes művei*, szerk. ECKHARDT Sándor, I, Bp., 1951, 202–203.

¹⁰ HOLL Béla, *Hajnal Mátyás elmélkedő könyvének versei*, ItK, 1970, 524.

Imádságos Könyvecske Szép Embernek mindennemű szükségében való szép hasznos és aitalatos Könyörgésekkel és Isteni Dicsiretekkel, mostan uyjonnan fel ekesítettet és örögbitettet című gyűjteményt 1632-ben adták ki Lőcsén, az evangélikus gyülekezet számára imádságos és énekeskönyv gyanánt. A számomra fontos szöveg, a könyv utolsó két üres levelén, mint utólagos kézíratos bejegyzés látható.¹¹

A gyűjteményekben megjelent istenes énekek nyomtatott forrásai közül az 1633-as bécsi rendezetlen kiadásban és az 1670-es lőcsei rendezett kiadásban felfedezhető *Bocsásd meg Úr Isten* variánsok kialakulástörténetének áttekintésében az alábbi ágrajz van segítségünkre.¹²

Ahogy azt az ábrán is látjuk, meglehetősen távol állnak egymástól ezek a szövegváltozatok.

Az első bécsi kiadványt Ferenczffy Lőrinc és Nyéki Vörös Mátyás kanonok adta ki. Eckhardt kétségbe vonja, hogy a kezükben lett volna Balassi Bálint énekeinek egy teljes változata, inkább egy, a többitől sokban eltérő szöveg alapján dolgozhattak. Ebben a rendezetlen kiadásban Rimay János verseit csak úgy jelentethették meg, hogy nevét eltitkolták, verseit pedig belevegyítették Balassi művei közé. Jellemző módon az éneklő gyülekezet érdekeit tartották szemük előtt, mert Balassi egyéni színezete elmosódott. „*Ferenczfiék kiadásuknak katolikus jelleget akartak adni, s mivel a lutheránus Rimay János verseit is közzé akarták tenni, Rimay nevét elhallgatva elkeverték őket Balassi Bálintéi közé, s ezzel nemcsak Rimay hírnevének okoztak kárt, hanem Balassi irodalmi jelentőségét és*

¹¹ Balassi Bálint összes művei, hálózati kritikai kiadás:

<http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/bbom/kezind.htm>

¹² Balassi Bálint összes művei, hálózati kritikai kiadás:

<http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/bbom/fragment.htm>

jellemét is elszíntelenítette.”¹³ Ezzel a megállapításával Eckhardt egyúttal azt is kijelenti, hogy Ferenczffy Lőrinc és Nyéki Vörös Mátyás tudatosan hoztak létre egy rendezetlen kiadást, és nem azért, mert nem voltak tisztában a versek szerzőivel. Ha ez a feltételezése igaz, akkor a ma is ismert egyéb rendezetlen kiadásokban megjelent istenes énekeknel is gyaníthatjuk, hogy határozott szándékkal, tudatosan keverték össze Rimay János és Balassi Bálint énekeit, illetve hogy az említett kiadásokból öröklődött tovább a versek rendje.

A második váradi kiadás szerkesztője egy viszonylag teljes Balassi-gyűjtemény használhatott, melyről a ma is meglévő lőcsei (1670) és pozsonyi (1675) kiadások élén található előszók tanúskodhatnak, melyet még az 1677-es kolozsvári kiadás is közöl. A lőcsei második kiadás (1670), az első ránk maradt rendezett kiadásnak tekinthető, mert itt már el vannak választva a Balassi-, és Rimay-versek. Címlapja hiányzik, de az 1676-os pozsonyi utánnomásból megtudhatjuk, hogy a váradi negyedik kiadás nyomán készítették, s így már nem csak feltételezés, hogy a váradi második kiadás legrégebbi leszármazottjának tekinthetjük.¹⁴

A Klaniczay által megalkotott „második” csoport elemzése során, tehát az – Eckhardt szerint is tudatosan módosított – 1589-es bujdosás előtti változatokat vizsgálva csekély különbséget véltem felfedezni. Ezek is többségében helyesírásbeli eltérések, csak kevés esetben, ritkán jelentéstaniak.

1. 3. Az 1584-es szövegváltozatokról

Az 1584-es csoportból, megjelenésük sorrendjében az *Unitárius Énekeskönyv*, a katolikus Hajnal Mátyás: *Szíves Könyvecskéje* és az evangélikus énekeskönyv szövegváltozatait összevetve számos eltérés és egyezés fedezhető fel.

Mint már említettem, a *Bocsásd meg Úristen* kezdetű verset, már a gyűjteményes kiadások megjelenését megelőzően, a kézirat elterjedésének köszönhetően nyilvánosságra hozták nyomtatványokban (*Unitárius Énekeskönyv*, Hajnal Mátyás: *Szíves Könyvecske*).

A felekezeti változatosságukból rögtön kitűnik egy meghatározó különbség. A három felekezet: az unitárius, a katolikus és az evangélikus hitközösség alapján eredményezhet olyan különféle jelentéseket, melyek megkérdőjelezhetik számunkra az egy szövegváltozati

¹³ BALASSI Bálint *összes művei*, szerk. ECKHARDT Sándor, I, Bp., 1951, 9.

¹⁴ *Uo.*, 22–23.

„családba” tartozást. Ezen variánsok másolói, szerkesztői hozzáigazíthatták az eredeti változatot saját hitbéli ízlésükhöz, melynek eldöntése azonban mélyebb értelmezést kíván.

A szövegváltozatok közeli vizsgálata során nyilvánvalóvá vált a variánsok közti számtalan különbség. A legmeglepőbb az olyan eltérések száma, melyek mindegyik változatban más-más jelentésű variációt hoznak. A közösnek mondható különbségeken, mármint a szövegváltozatok egyenként megjelenített variációin kívül több apróbb eltérés is színesíti még a variánsokat.

Levonható az a nyilvánvaló következtetés, hogy a Klaniczay által létesített 1584-es „családtagok”, a helyenként apróbb, de többségében jelentős különbségek miatt nem tartozhatnak egy csoportba.

Felekezeti változatosságukhoz visszatérve megállapítható, hogy a legkevésbé az unitáriusok támaszkodtak a közös protestáns énekgyűjteményekre,¹⁵ jelen esetben a tanulmányozott variánsok egyedi sajátosságai mellett, az *Unitárius Énekeskönyv* számottevőbb esetben különbözik a másik két forrás – a *Szíves Könyvecske* és az evangélikus énekeskönyv – szövegváltozataitól.

Ha azt tesszük fel, hogy minden változat – *Unitárius Énekeskönyv*, *Szíves Könyvecske*, evangélikus énekeskönyv – másolat a szónak abban az értelmében, hogy fizikailag megfogható eredetiről készült fizikai eredmény, akkor egy bonyolult és meglehetősen sokszereplős hiánnyal kell számolni, vagyis egy olyan szöveghagyomány-monstrummal, melyben egyes változtatások egy-egy apró véték során keletkeztek. Ez esetben ijesztő méretű a szöveghiány. Lényegesen egyszerűbb azt gondolni, hogy a másolók fejében – akár a fizikailag létező eredeti másolása közben is – munkál egy szóbeli hagyomány, melyet a szokások, az úzus határoz meg, és így elegyednek változatok változatokkal, vagyis afféle spontán, memóriával is számoló kontaminációról beszélhetünk. Azt az esetet nem is említve, hogy változatok keletkezhetnek pusztán emlékezet segítségével is, fizikai eredeti nélkül.

¹⁵ H. HUBERT Gabriella, *Kánonképzés a gyülekezeti énekköltészetben = A magyar irodalom története, A kezdetektől 1800-ig*, szerk. JANKOVITS László, ORLOVSZKY Géza, Bp., Gondolat, 2007, 384.

Ezt az utóbbi az evangélikus énekeskönyv változata esetében azonban biztosan kizárható, v. ö. „*tőled oly igen fél*” (evangélikus énekeskönyv).¹⁶

A bonyodalmat fokozza a két(?) család egymással való szembeállítás. Már akkor, ha a szövegváltozatokat egymás mellé helyezzük, gyűjteményes kiadásukat figyelmen kívül hagyva látjuk, hogy bizonyos szavak, szószerkezetek és mondatok át/lefedik egymást.

2. A feltételezés elvetése

Összességében azt lehet megállapítani, hogy semmi esetre sem beszélhetünk két csoportról, és a szövegváltozatok egymással szembeni analízisakor egyértelművé válik az is, hogy egyáltalán nem szabad kategóriákról beszélnünk.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a kritikai szöveg hagyományból való kinyerése érdekében sok esetben módfelett leegyszerűsítő megoldásokkal éltek a filológusok. Ez egy vers esetében is nyilvánvalóvá vált, hogy olyannyira bonyolult hagyományozódási renddel van dolgunk, mely csaknem lehetetlenné teszi a szerző szándékának leginkább megfelelő szövegváltozat rekonstruálását. A releváns, de nem kétséget kizáróan szerzői variánsok azonban tágas interpretációs teret nyitnak: azon szövegváltozatok, amelyekről ugyan nem állíthatjuk bizonyosan, hogy szerzői alakok, sok esetben a szöveghagyomány olyan pontjain szerepelnek, melyek túl azon, hogy nem zárják ki eredetiségüket, meghatározói lettek egy-egy esetenként eltérő hagyományozódási, értelmezési ágnak.

¹⁶ Az evangélikus énekeskönyv esetében a következő két versszakkal találkozhatunk:

„Akarna nagy sokszor te hozzád ő megtérni

de bűnei miatt nem mér elődben menni,

tőled oly igen fél,

tudván, hogy vétkezett

színed igen rettegi”

„Az én búsult lelkem én nyavalyás testemben,

téstova bujdosik, mint madár az szélvészben,

tűled oly igen fél

reád nézni nem mér

akar esni kétségben.”

Ellentétben a többi szövegváltozattal, itt a félkövérrel jelzett sor kétszeri megjelenése során az feltételezhető, hogy a másolónak „ugrott” Aa szeme, majd sortörés helyett inkább folytatta a munkát, így kizárható az emlékezetbeli lejegyzés.

III. AZ *ADJ MÁR CSENDESSÉGET* CÍMŰ VERS PROBLÉMAKÖRE

Ahogy a *Bocsásd meg Úristen* kapcsán már szóba került, a szakirodalom a tekintetben egyetért, hogy Balassi bizonyos istenes versei a *Maga kezével írt könyvének* viszonylag korai kéziratossá elterjedése miatt a nagy vallásos versgyűjtemény (az *Istenes énekek*) megjelenése előtt is nyomdába kerültek. A jelenség (ti. egyes Balassi versek korai kinyomtatása) önmagában ezt sejteti. Az viszont korántsem ennyire magától értetődő, hogy a korai vallásos kiadványok szerkesztői választják-e közlésre érdemesnek e szövegeket a teljes anyag ismeretében, s abból kimazsolázva pl. a *Bocsásd meg Úristent*, vagy a szövegek már hamar függetlenednek a *Maga kezével írt könyvének* kompozíciójától. Akárhogy is: míg a *Bocsásd meg Úristen* esetében a kérdés valódi töprengésre ad okot – hiszen igen fontos helyen szerepel a Balassi-kötetkompozícióban (épp a 33. darab) –, addig az *Adj már csendességet* költemény esetében sejtelmünk sincsen arról, hogy miképpen illeszkedett volna a Balassi megálmodta szerkezetbe, sőt arról sem, hogy egyáltalán illeszkedett volna-e. Egyszerűen nem arról van szó, mint a *Bocsásd meg Úristen* esetében, hogy a vers számos redakciója szinte ellehetetleníti egy esetleges főszöveg meghatározását – még abban a valószerűtlen esetben is, melyhez a szakirodalom ragaszkodik, tehát hogy a változatok túlnyomó része szerzői variáns –, hanem arról, hogy nemcsak a variánsok szerzőségében, hanem a vers szerzőségében is kételkedhetünk.

1. Értelmezések és elemzések

A versről készült nem nagy számú elemzések, tanulmányok sorát Németh G. Béla *A könyörgés artikulációja, a reménység jegyében* (Balassi Bálint: *Adj már csendességet*) című versértelmezése¹⁷ nyitja meg, melynek megírásában közrejátszott Klaniczay azon elképzelése – amelyre később Szilasi is rávilágított¹⁸ –, hogy Balassi az *Adj már csendességet* című szövegével „egy lírává stilizált élelet”¹⁹ zár le. NÉMETH G. Béla tanulmányára későbbi dolgozatok, kritikai kiadások is – többek között: KÖSZEGHY Péter, *Balassi Bálint*, 2004; SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, „*Mint szép ereklével...*” *Balassi versének hasonlata, és ami mögötte rejtetik*, 2004; A. MOLNÁR Ferenc, *Balassi-kommentárok, szó és szólásmagyarázatok*, 2005; SZILASI László, *A sas és apró madarak*, 2008; PAP Balázs, *Az istenes énekek margóira*, 2010 – reflektáltak.

Németh G. Béla írásában hangsúlyozza, hogy a szöveg az élet egészére vonatkozó valódi könyörgésként jön létre. Úgy véli, hogy a könyörgés akkor nyer esztétikai értéket, ha „[...] egyedi helyzetként konkretizálódik [...]”,²⁰ tehát akkor válik egyértelművé, ha tudjuk „[...] ki könyörög s miért, s kinek s hogyan [...]”.²¹ Majd megállapítja, hogy a vers értelmezéséhez nem szükséges ismernünk az életrajzi körülményeket, s azzal érvel emellett, hogy ezt úgyis mindenki tudja. Majd így folytatja: „[...] ami a megértéséhez szükséges, mint a remekművekben legtöbbször, benne foglaltatik az magában e versben [...]”.²² Az nem válik teljesen világossá, hogy ha a megértéshez szükséges információkat – ki könyörög miért, kinek hogyan – tartalmazza a szöveg, akkor miért kell/nem kell tudatában lennünk a keletkezésének körülményeivel.

Németh G. Béla első mondatától kezdve elfogadja Balassit szerzőként – miért is tett volna másképp –, hiszen ezt a szöveget mindig is neki tulajdonították, de a versszakok során haladó grammatikai és retorikai értelmezésében egyáltalán nem reflektál a költőre, csak a tanulmányának végén emeli életrajzi kulcsmotívummá, hogy a szöveg egy „[...] sokat megélt

¹⁷ NÉMETH. G. Béla, *Balassi Bálint: Adj már csendességet...*, = *Régi magyar vers*, szerk. KOMLOVSZKI Tibor, Bp., Akadémiai, 1979, 145–159.

¹⁸ SZILASI László, *A sas és az apró madarak* (Balassi Bálint költői nyelvének utóélete a XVII. Század első harmadban), Bp., Balassi, 2008, 140.

¹⁹ KLANICZAY Tibor, *Reneszánsz és barokk* (Tanulmányok a régi magyar irodalomról), Bp., Szépirodalmi, 1961, 225.

²⁰ NÉMETH. G. Béla, *Balassi Bálint: Adj már csendességet...*, = *Régi magyar vers*, szerk. KOMLOVSZKI Tibor, Bp., Akadémiai, 1979, 147.

²¹ Uo., 147.

²² Uo., 148.

férfi, az egészen birtokon belül levő mester, a valódi eszmélődsre megérett ember, a könyörtelen szembenézésre kényszerült szenvedő műve. Legjobb gondolati erejében, teljes művészeti vértetében, tapasztalásainak világosító átélésében, sorsának legmélyebb mélyén született ez a verse [...]”.²³ Valamint kiemeli a „*reneszánsz ember*” típusát, mely „[...] nemcsak maga mögött hagy diadalmasan egy korszakot, egy világképet, s nemcsak fölényes öntudattal vág neki egy újnak, hanem át is éli, főleg pedig át is szenved a társadalma változó világképének erkölcsi-szemléleti zűrzavarát.”²⁴ Ha Balassi viszonyát környezetével kapcsolatban vizsgáljuk, akkor a következő igéket kellene felsorolnunk: kiforgatás, meghurcolás, rágalmazás, erőszakoskodás stb.

Akár igaza van Németh G. Bélának, akár nincs ezen állítások meglehetősen sovány érvek egy Balassi-attribúció mellett. Tisztában vagyok vele, hogy a dolgozat értelmez/elemez, és a legkevésbé sem filologizál, mégis előáll az a pikáns helyzet, hogy szándékolatlanul bár, de Balassi szerzősége mellett e tanulmány hozza a legtöbb érvet.

Köszeghy Péter kiadásában azt írja a verssel kapcsolatban, hogy Németh G. Béla „*szép elemzése olvasható*”,²⁵ s így véleményem szerint fenntartás nélkül elfogadja versértelmezését.

Nem csekély kritikai észrevételt tesz Szentmártoni Szabó Géza a 7-8. versszakkal kapcsolatban.²⁶

7. Nyisd fel hát karodnak, szentséges markodnak áldott zárját,
Add meg életemnek, nyomorult fejemnek letört **szárnyát**;

8. **Repülvén** áldjalak, élvén imádjalak vétek nélkül,
Kit jól gyakorolván, haljak meg nyugodván, bú s kín nélkül!

(Köszeghy, 2004)

A félkövérrel jelzett szavakat Szentmártoni megállapítása szerint szarvát-ra (szárnyát) és épülvén-re (repülvén) kellene módosítani a kritikai kiadásokban.

Következésképpen úgy véli, hogy a letört szárny olvasat helytelen, mert a korban szegik a szárnyat, nem pedig törik. Hivatkozik Bogáti Fazekas Miklós Jób könyvéből készült

²³ NÉMETH. G. Béla, *Balassi Bálint: Adj már csendességet...*, = *Régi magyar vers*, szerk. KOMLOVSZKI Tibor, Bp., Akadémiai, 1979, 156.

²⁴ *Uo.*, 156-157.

²⁵ BALASSI Bálint *összes művei*, szerk. KÖSZEGHY Péter, Bp., Osiris, 2004, 487.

²⁶ SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, „*Mint szép ereklével...*”, *Iskolakultúra*, 2004/2, 36–49.

verses parafrázisára („*Fejem szarvát porral meghánytam, gyaláztam*”), ezenkívül még a „*letört szarv*” bibliai jelentésére hoz részleteket. Emlékeztet minket arra, hogy a középkori egyetemeken volt egy olyan „beavatási szertartás”, ami az új hallgatók megalázására vonatkozott és szarvletörésnek nevezték (latinul depositio cornuum).

A szarv szó helyessége mellett a repülvén ige épülvén-re javítását is támogatja. Az ide vonatkozó példái miatt, s érveinek hiányában ezen a ponton A. Molnár Ferenc újragondolja az szó (épülvén) „hitelességét”, s egy meggyőzőbb lehetőséget kínál.

De visszatérve a szárny – szarv különbözőségeire, A. Molnár hozzáfűzi Szentmártoni elképzeléséhez, hogy a szöveg korábbi másolataiban több helyen szerepel a szárny szó helyett a szarv.²⁷ (*Balassi Bálint Összes művei. I. Összeáll. ECKHARDT Sándor. Bp., 1951. 271, a Változatok, dallamok, jegyzetek c. rész; Balassi Bálintnak es Rimai Jánosnak istenes éneki. Kolozsvár, 1701. 2).* S megjegyzi, hogy a „modern” kiadásokban mindenhol a szárny szót használják.²⁸

A szarv főnév a Biblia képes nyelvezetében az erőnek és a hatalomnak a jelképe, s erre számtalan példát említ is elsősorban a Bibliából és különböző parafrázisokból. A fejnek szárnya még metaforikus értelemben sincs, és a versszakok összefüggéseit tekintve szarvval meglehetősen nehéz repülni. Szóval, ha Balassi nyomorult fejének, romlott állapotának visszaállítását kéri, akkor Istenhez azért fohászkodik, hogy visszaadja neki letört szarvát.

A lehetséges szövegromlást, paleográfaiilag a következőképpen magyarázza: szarv – szaruat → szarvat; szárny – szarnat → szárnyát.

A repülvén kifejezés Szentmártoni-féle elképzelésével azonban már nem értett egyet. (Emellett szól az is, hogy azt általam vizsgált szövegváltozatok egyikében sem szerepel az „épülvén” kifejezés, s így elég merész gondolatnak tűnhet, ha azt feltételeznénk, hogy a szövegromlás eredménye lenne mindez.) A. Molnár számára felmerült a kérdés, hogy vajon a repülvén szónak mi is volt a jelentése (?). Úgy gondolja, hogy a repülvén az élvén szóval áll ellentétes viszonyban, s így feltételezhetően a halállal kapcsolatos jelentést hordoz. „*Akkor pedig a repülvén s az illető sor arra vonatkozhat, hogy – amennyiben az Isten megsegíti a költőt – halála után a magasságba, a mennybe repülve, szállva áldani fogja az Urat, életében*

²⁷ A. MOLNÁR Ferenc, *Balassi-kommentárok, szó és szólásmagyarázatok* (Balassi-kommentárok), Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 2005, 101–104.

²⁸ A következőket érti a „modern” kiadás kifejezés alatt: ECKHARDT Bp., 1951, 1961, 1968; STOLL Béla Bp., 1974; HORVÁTH Iván Újvidék–Novi Sad 1976; VARJAS Béla Bp., 1979, 1981; KŐSZEGHY Péter es SZABÓ Géza Bp., 1986, 1990, 1994, 1999; KŐSZEGHY Péter 2004

pedig imádni.”²⁹ Tehát a repül igének volt egy olyan jelentése, hogy a ’lélek elhagyja a testet’. Szerinte a Balassi versben a ’repülván áldjalak’ arra vonatkozik, hogy a költő lelke halálakor a mennybe száll, és akkor megköszöni ’áldással’ a földi életében kapott jókat.

Szilasi László, *A sas, és apró madarak* című kötetében egy mély retorikai értelmezést kínál Németh G. Béla elemzésére reflektálva, s abból kiindulva.³⁰

Eckhardt Sándor, *Balassi összes művei I-II* című kiadásában (1951, 1955) egyértelműen állítja, hogy erről a műről nem mondható el biztosan, hogy Balassi Bálint alkotása.³¹ Vele ellentétben Kőszeghy Péter 2004-ben kiadott *Balassi Bálint összes művei* kiadásában nem a *Kétes hitelűek* közé, hanem a *Gyűjteményen kívül fennmaradt istenes énekek* csoportjába sorolja.³² Pap Balázs, *Az Istenes énekek margóira* című dolgozatában tulajdonképpen az Eckhardt-féle feltételezést – tehát a Balassi szerzőség bizonytalanságát – továbbgondolja, s írásának lezárásában leszögezi, hogy „bizonyosan nem *par excellence* Balassi költeményről van szó”.³³

Meg kell itt jegyeznem, hogy gondolatmenetemben a Balassi-szerzőség kétségességének vizsgálata mellett nem tekintem céloznak egy esetlegesen felmerülő másik szerző megnevezését, tehát elképzeléseimben inkább a Balassi személyének tulajdoníthatóság mellett vs. ellen keresem az válaszokat.

Pap Balázs a szöveg rendezett és rendezetlen kiadásokban elfoglalt helye kapcsán kíván rávilágítani arra, hogy a szerkesztő – Szenci Kertész Ábrahám – nem biztosan hiteles források felhasználásával tulajdonította Balassi Bálintnak a költeményt. A vers lehetséges szerzője valószínűleg a protestáns felekezethez tartozott, ezzel szemben mi tudjuk, hogy a vers születésének feltételezett idején Balassi már rég túl volt a katolizálásán. Nemcsak ez – a felekezeti hovatartozás –, hanem bizonyos szavak úgymint az érdem használata véleménye szerint inkább a Rimay költészetével hozható kapcsolatba. Ezenkívül hivatkozva Szentmártoni elméletére – szárny-szarv; repülván-épülván – úgy véli, hogy „*a szöveg hagyományozódás egy korai pontján következett be szövegromlás, mely a későbbi kiadásokba mechanikusan továbböröklődött [...]. Ez esetben tehát bizonyosak lehetünk*

²⁹ A. MOLNÁR Ferenc, *Balassi-kommentárok, szó és szólásmagyarázatok* (Balassi-kommentárok), Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 2005, 103.

³⁰ SZILASI László, *A sas és az apró madarak* (Balassi Bálint költői nyelvének utóélete a XVII. Század első harmadban), Bp., Balassi, 2008, 138–148.

³¹ BALASSI Bálint *összes művei*, szerk. ECKHARDT Sándor, I, Bp., 1951, 270–271.

³² BALASSI Bálint *összes művei*, szerk. KŐSZEGHY Péter, Bp., Osiris, 2004, 562–563.

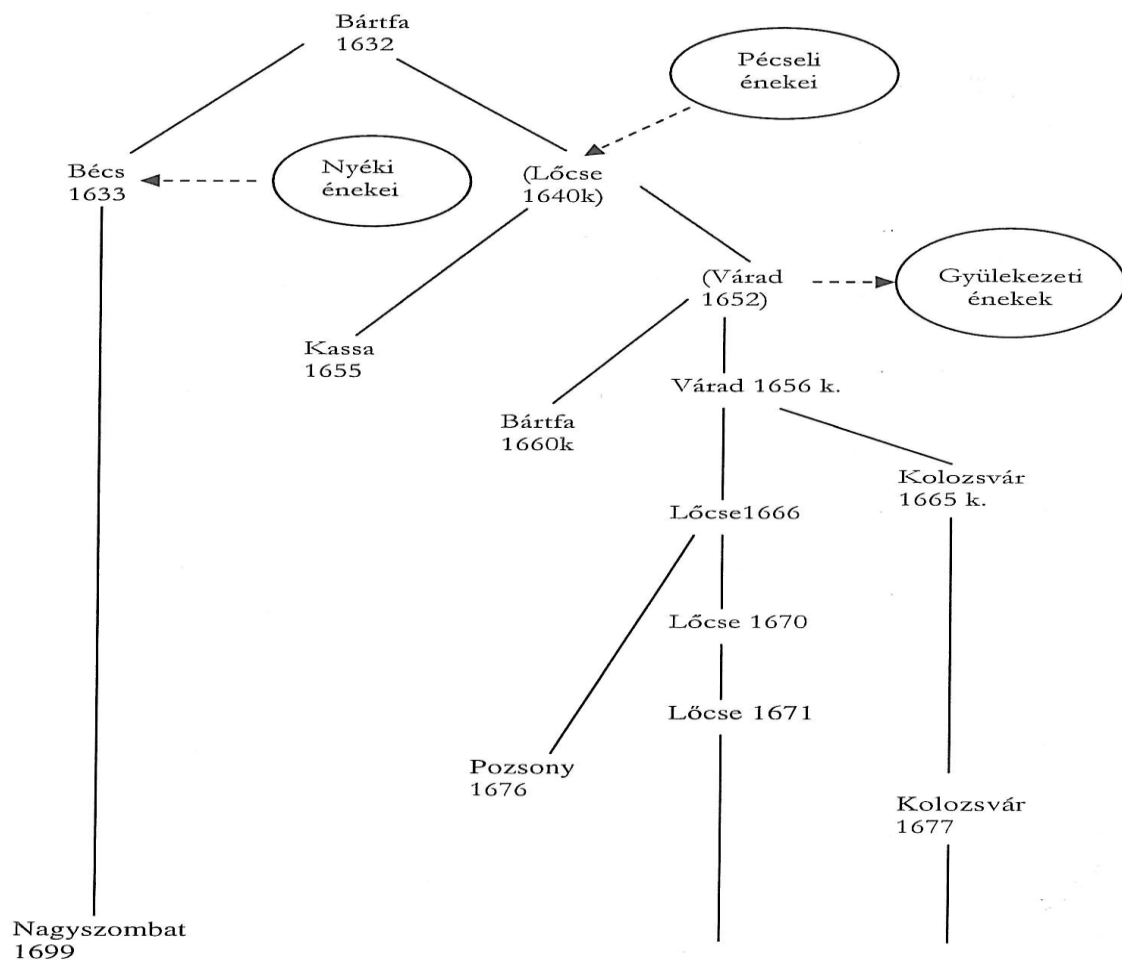
³³ PAP Balázs, *Az Istenes énekek margóira* = Ghesaurus, *Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. CSÖRSZ RUMEN István, Bp., rec.iti, 2010, 342.

abban, hogy Szenci Kertész Ábrahám nem rendelkezett alternatív forrással, mechanikusan vette át a korábbi alakokat, így a rendezetlen kiadások kontextusa tűnik autentikusabbnak, vagyis az, hogy a vers Rimay versek társaságában érzi inkább otthon magát.”³⁴ Így tehát a kiadásokban elfoglalt helye alapján is, a szöveg talán közelebb állhat Rimay János költészetéhez.

2. A szövegváltozatok és kapcsolataik

Az általam vizsgált szövegváltozatok – a szakirodalom által meghatározott lehetséges – időrendi sorrendben az alábbiak: *Unitárius Énekeskönyv* 1602-1615, Kolozsvár (RMNY II. 983); *Isteni ditsiretek, imadságos es vigasztalo énekek*, *Unitárius Énekeskönyv* 1632 (RMNY II. 1541);, *Istenes énekek*, 1633, Bécs (RMNY II. 1599); *Thordai-kódex* 1657; Bártfa 1660 (körül);, Kolozsvár 1669; Lőcse 1670, 1671; Pozsony 1676; Kolozsvár 1677; *Mátray-kódex* 1677; *Unitárius Énekeskönyv* 1697; *Komjátszegi Graduál* 1697; Nagyszombat 1699; *Imádságos és énekes kézben hordozó könyvecske*, 1700, Kolozsvár. A variánsok közti különbségeket az időbeli és térbeli távolságokon túl a felekezetek közötti eltérésekből adódó különbségek gyarapítják.

³⁴ PAP Balázs, *Az Istenes énekek margóira* = Ghesaurus, *Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. CSÖRSZ RUMEN István, Bp., rec.iti, 2010, 341.

Az fenti ábra Vadai István, *Hozzászólás a hozzászóláshoz* című tanulmányában, az *Istenes énekek* általa feltételezett hagyományozódási útját kívánja szemléltetni.³⁵ Ebben az ágrajzban, az ott szereplő gyűjteményes kiadások mellé, az *Adj már csendességet* kezdetű vers kapcsán fontosnak véltem, hogy annak további, más kéziratokban szereplő, és egyéb nyomtatott kiadásokban megjelent variánsait is figyelembe vegyem, s ha lehet, próbáljam meghatározni a változatok között fennálló kapcsolatokat.

Ahhoz, hogy a 15 szövegvariánsról egészében beszélhessünk, elkerülhetetlen az apró részek vizsgálata, s olykor az egyes változatok egymással összehasonlítva történő elemzése.

Szükségszerű az *Unitárius Énekeskönyvek* hagyományozódásában vélt linearitás mentén a három szövegkiadás – úm.: 1602–1615; 1632; 1697 – összevetése. (Lásd: 2. számú melléklet) Mint tudjuk, az unitáriusok támaszkodtak a legkevésbé a közös protestáns énekgyűjteményre, ezenkívül a kötetek összeszerkesztésében is ez a felekezet bizonyult a legkonzervatívabbnak. A második énekeskönyvtől kezdve az énekeket ábécé rendben közölték, azonban az első kötetből csak csonka példány maradt fenn, így az *Adj már*

³⁵ VADAI István, *Hozzászólás a Hozzászóláshoz* = *A szerelem költői: Konferencia Balassi Bálint születésének ötödfélszázadik, Gyöngyösi István halálának háromszázadik évfordulóján* (Sárospatak, 2004. május 26-29.), szerk. SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Bp., Universitas, 2007, 175.

csendességet szövegváltozat itt nem kecsegtet következtetésekkel. Az 1602–1615-ös kiadás csonka példányában az általam vizsgálni kívánt vers csak címmel és az első versszakának első két sorával szerepel.

„Adgy mar csendesseget , lelki bekesseget,
Menybeli WR: Budo [...]”

(U.Ék. 1602–1615)

Az e kiadásból ismert másfél sornyi töredék összemérhetetlen egyéb, teljesebb variánsokkal, mindazonáltal nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a kezdő sor előtti megjegyzés: „*betegseget valo könyörges*” eltér az 1632-es és 1697-es énekeskönyvek „*Jo az edgyezségben*” nótajelzésétől. Mivel az 1602–1615-ös szövegváltozat a fellelhető/meglévő legidősebb variáns, s merthogy ez a szöveg jellegét, műfajiságát is érintő kitétel egyetlen másik később megjelenő verzióban sem bukkan fel, ezért a változat egyediségében számottevő. Ha jól meggondoljuk, talán azért nem öröklődött tovább a fentebb említett vers előtti megjegyzés, mert meglehetősen ellentmondásos, hiszen betegségért könyörögni igencsak abszurd, de legalábbis modern gondolat, ezért így helyesebbnek vélem a „*betegségben való könyörgést*”, mint előjegyzést.

Az 1632-es, valamint az 1697-es *Unitárius Énekeskönyvek*ben szereplő szövegváltozat között mindössze a 3. versszakban fedezhető fel különbség.

„*Nem kitsin munkával, Fiad halálával, váltottál meg:
Kinek érdemeiért, mostis szükségemet, tellyesits meg.*”

(1632)

„*Nem kitsin munkával, Fiad halálával, váltottál meg:
Kinek **szent nevében**, mostis szükségemet, tellyesits meg.*”

(1697)

Megfigyelhető, hogy 1697-ig a szövegvariánsok minden esetben az „*érdeméért*” változatot hozzák bármiféle jelző nélkül, s majd csak az 1697-es *Unitárius Énekeskönyv* – „*szent nevében*” – és *Komjátszegi Graduál* – szintén „*szent nevében*” –, valamint az 1700-ban Kolozsváron nyomtatott *Imádságos és énekes kézben hordozó könyvecske* – „*sok kinyaért*” – mutat változást.

Az azonban mindenképpen megállapítható, hogy az *Unitárius Énekeskönyvek* által közrebocsátott 1697-es szövegverzió, a már említett „szent nevében” szófordulatában tér csak el az *Unitárius Énekeskönyvek* ezt megelőző 1632-es kiadásától, tehát szinte teljes bizonyossággal merem állítani, hogy a másoló nem használt fel más sem kézíratos, sem pedig nyomtatott forrásokat a vers továbbörökítésekor, s azt is megkockáztatom, hogy az 1697-es másolónk szem előtt tartva a vers metrikáját, az 1632-es kiadáshoz képest egyetlen eltérését ilyen módon hozta létre.

Még egyszer érdemes kiemelnem, hogy az *Adj már csendességet* a nagy vallásos versgyűjteményekbe helyezése előtt már elterjedt kézíratos, vagy nyomtatott formákban, s így került be az unitáriusok által nyilvánosságra hozott énekeskönyvekben is. Az általam felhasznált 15 szövegváltozat közül pedig ez – *Unitárius Énekeskönyv* 1632 – a legkorábbi teljes egészében hagyományozódott verzió. Ez többek között abból a szempontból válik igazán meghatározóvá, hogy a Szentmártoni – A. Molnár által helytelennek vélt „le tört szárnyát” helyett a helyes „le tört szarvát” szókapcsolat ezekben megtalálható, s mivel a legkorábbi változat ezt tartalmazza, ez talán így tovább erősíti, hogy a későbbi lehetséges szövegromlás eredményezi a szarv – szárny kifejezéssé alakulását.³⁶

Thordai János a kolozsvári unitárius kollégium lektoraként tevékenykedett, dolgozott Heltai Gáspár nyomdájában, s készített számtalan zsoltárfordítást. A róla elnevezett kódex – 1657 előtt – többek között tartalmaz Thordai János-féle zsoltárfordításokat, egyéb jegyzeteket, Isteni dicséreteket – „Következnek ma szep Isteni Ditsiretek” – melyek között az *Adj már csendességet* egyik változata is szerepel.³⁷

Az *Unitárius Énekeskönyv* 1632-es kiadásában előkerülő *Adj már csendességet* variáns a *Thordai-kódex* szövegváltozatához több ponton kötődik. (Lásd: 3. számú melléklet) Első és egyik legfontosabb a felekezeti azonosság.³⁸ Ezenkívül szóra érdemes még a szövegek egyenes rokoníthatósága. Feltételezem, hogy a *Thordai-kódex* szerkesztője előtt ott feküdhettek az *Unitárius Énekeskönyv* szövegváltozata, vagy annak egy 1657-et megelőző másolata, hiszen bizonyos sorok, szókapcsolatok csak e, már említett gyűjteményekben találhatók meg. Úm.: „haragod ne gerjezd vétségemre”, „**Benned olly végtelen, sok bűnöm éktelen, romlot; valo**”, „**épséges fejemnek**”, „**Kit halván értselek és te veled legyek, bu s' kin nélkül**”. Nem elhallgatható, hogy néhány eltérés is tapasztalható a szövegvariánsok

³⁷ *A magyar kézíratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565–1840)*, összeáll. STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1963, 68.

³⁸ A 16századi források repertórium: <http://rpha.elte.hu/rpha/book/MKEVB1-0080>

összevetésekor: „*ód butól éltemet*” (U.Ék.), „*odd butul fejemet*” (Thordai); „*kit* igirsz kegyesen *hitöm szerint*” (U.Ék.), „*mit* igirsz kegyesen *Igéd szerent*” (Thordai); valamint a „*Io voltod változást, gazdagságot, fogyást eresztethő*” (U.Ék.), „*Jo voltod változtasd, gazdagságod fogyasd, érezhető*” (Thordai).

Ezen különbségek közül a „*fejemet*”, „*Igéd*”, „*változtasd, gazdagságod fogyasd, érezhető*” szerkezetek a 15 szövegvariáns viszonylatában is egyedi alakzatoknak számítanak, s a különbségek leginkább önálló rontásként/javításként magyarázhatóak, s ez tovább bizonyítja számomra, hogy az *Unitárius Énekeskönyv* mellett nem valószínű, hogy használt egyéb szövegmásolatokat a *Thordai-kódex* szerkesztője. S ezzel a szöveg elképzelt hitelességi skáláján a *Thordai-kódex*ben szereplő szövegváltozatot kevésbé tekintem hitelesnek az *Unitárius Énekeskönyvek*ben megjelentekkel ellentétben.

Hasonlóan az unitárius könyvek linearitásához, a lőcsei 1670-es és 1671-es szövegváltozatát is egymás viszonyában megtekintve – hiszen az *Istenes énekek* gyűjteményes kiadásainak szövegleszármazási sztemmáján az 1670-es ágon helyezkedik el az 1671-es lőcsei variáns is – megállapítható a teljes egyezés, beleértve a költemény előtt felfedezhető megjegyzést, valamint e szövegváltozatoknál előforduló sorszámozást is. (Lásd: 4. számú melléklet)

A kommentárt úm.: „*Néhai Tekintetes és Nagyságos vitéz Urnak, Gyarmati Balassa Balintnak Istenes és egynehány vitéz Eneki*” már az egy évvel korábban megjelentetett kolozsvári 1669-es kiadás is magába foglalja, – ami leginkább arra utalhat, hogy a váradi kiadásokat követően külön vannak választva Balassi Bálint és Rimay János költeményei (tehát úgynevezett rendezett kiadások) – sőt a sorszámozás megjelenését is.

Az 1671-es Lőcsén kibocsátott kiadás címlapja arról tanúskodik, hogy a példány, amelyről ez a másolat készült, a váradi negyedik editio-ra támaszkodva, s azt kiegészítve néhány énekkel terjesztette gyűjteményét. Az 1670-es kiadást leszámítva a későbbi nyomtatott gyűjteményeket – Lőcse: 1693, 1698, 1700 –, címlapjukban egyértelműen az 1671-es példánnyal egyeznek meg, továbbá a szövegváltozatok is ugyanazt a variánst mutatják, – apró filológiai eltéréseket leszámítva pl.: „*halálával*” helyett később „*haslálával*” szerepel, ami egyértelműen a szövegromlás eredménye, tehát a másolók figyelmetlensége – amit az 1670-es darab szemléltet. A sztemma lőcsei ága teljes linearitást mutat.

Nem szabad elmulasztani, hogy a lőcsei 1670-es ág nem csak az 1671-es lőcsei felé vezet tovább, hanem az 1676-os pozsonyi változathoz is kötődik.³⁹ E változat egészét tekintve – tehát beleértve a mű fölötti jegyzetet is – úgy vélem, nem lehet meghatározni, hogy a másoló az 1670-es, vagy 1671-es kiadásból készítette el saját példányát, hiszen a szövegek gyűjteményen belül elfoglalt helyét illetően sem történt változás. Emellett még azt is meg merném kockáztatni, hogy a pozsonyi leágazás az 1666-os, általunk nem ismert lőcsei példányból indul, s ezt mind a lőcsei 1670-es másoló, mind pedig a pozsonyi 1676-os másoló láthatta. Az ágrajz ilyen fajta szemléltetését, Vadai István *Hozzászólás a hozzászóláshoz* című tanulmányában már így jelenítette meg.⁴⁰ Az azonban nyilvánvaló, hogy a pozsonyi szövegvariáns 1676-ban egy romlottabb verziót mutat. (Gondolok itt a „gerjezd” – Lőcse – helyett a „gerezd” – Pozsony – értelemszerű helytelenségére.) A szárny–szarv összefüggések tükrében, a lőcsei és pozsonyi variánsokra reflektálva a „le tört szárnyát” verzió öröklődött tovább.

A váradi kiadásokat követően, mind a lőcsei verziók (a pozsonyival együtt), mind pedig a kolozsvári 1669-es és 1677-es változat tartalmazza az ún. előjegyzést: „*Néhai Tekintetes és Nagyságos vitéz Urnak, Gyarmati Balassa Balintnak Istenes és egynehány vitéz Eneki*”. Ide kapcsolható a Mátray-kódex variánsa, mert ez a bizonyos kommentár ebben a változatban szintén feltűnik. A sztemma kolozsvári vonalán szereplő két variáns: Kolozsvár 1669, valamint a Kolozsvár 1677 egyenes ágon történő átmásolásával állhatunk szemben. (Lásd: 5. számú melléklet)

Összegezve: mind a kolozsvári vonal (1669, 1677), mind pedig a lőcsei (1670, 1671, Pozsony 1676) lineárisan hagyományozódott, azonban a két váradi kiadásokból szétváló ág egy radikális ponton eltér, mégpedig a már olyan sokszor emlegetett szárny–szarv összefüggésében. Míg a lőcsei irány a „le tört szárny” mentén közvetíti a költeményt, addig a kolozsvári irány a „le tört sarv” összetételt terjeszti. A hiányzó láncszem a Várad 1652-1656, mely a rákövetkező évekre megosztja e sorok alakulástörténetét, amely lehet, hogy csak egy elírás eredménye.

³⁹ KLANICZAY Tibor, *Hozzászólás Balassi és Rimay verseinek kritikai kiadásához*, = *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, XI (1957), 325.

⁴⁰ VADAI István, *Hozzászólás a Hozzászóláshoz* = *A szerelem költői: Konferencia Balassi Bálint születésének ötödfélszázadik, Gyöngyösi István halálának háromszázadik évfordulóján (Sárospatak, 2004. május 26-29.)*, szerk. SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Bp., Universitas, 2007, 151.

Mint ahogy már említettem a *Mátray-kódex* szorosan rokonítható a váradi ágon jelenlévő variánsokkal, s ezen belül is a kolozsvári változatokkal, mivel a *Mátray-kódex* is a „*le tört szarvát*” szókapcsolatot jelentette meg.

A rendezetlen kiadások bécsi irányát összevetve – tehát a Bécs 1633-as, valamint a Nagyszombat 1697-es variánsait – szintén egyenes ágon való továbböröklődést tapasztalhatunk, s nem csak a szövegváltozat állandóságában, hiszen a kiadásokban elfoglalt helyének perspektívájából sem történt alakulás. (Lásd: 6. számú melléklet) Vitathatatlan, hogy átalakítások nélkül a bécsi példányból készül el a nagyszombati szövegvariáns. Azt is meg kell itt jegyeznem, hogy ez a vonal a „*le tört szárny*” megjelenítését részesítette előnyben.

A váradi 1652-es kiadásból továbbvezet egy másik út a bártfai 1660 körüli kiadás felé. (Lásd: 7. számú melléklet) Ez, mármint a Bártfa 1660 körüli kiadás által hozott szövegváltozat számtalan egyedi variánst mutat: „*vétünk*”, „*Mert az jó végtelen, mi bűnünk éktelen*”, „*fogyást nem érhető*”, „*Engem nagy hatalmad*”, „*Meg adod tellyesen*”, „*bő tárházát*”, „*téged imádgyalak*”. Ezen kiemelt szavak és szószerkezetek az általam felhasznált 15 szövegverzió közül csak itt találhatók meg. Sajátos jellegzetessége még, hogy néhány olyan helyen is többes számot alkalmaz, ahol a már oly sokszor említett további szövegvariánsok nem – „*nem vétünk rútsága*”, „*mi bűnünk éktelen*” – valamint, ez az egyetlen olyan verzió, amely a végén egyfajta röpmát is hozzacsatol a költeményhez. A doxológia a következő:

„*Dicsőseg Atyának és az ő Fiának a
Christusnak, Sz. Lélek Istennel
mind edgy hatalomban mind örökké.*”

Azt hiszem, szerzői hitelességet tekintve nem lenne nagy merészség azt állítani, hogy más szövegváltozatokat jóval értékesebbeknek tarthatunk.

A következő szövegcsoporthoz tagjai időben távol állnak egymástól. Balassi Bálint internetes szövegkritikai kiadásában⁴¹ a források 1632-es bártfai fényképhasonmása alatt egy 1635-ös kolozsvári – Abrugi György által nyomtatott – változatot lehet felfedezni. Nehéz olvashatósága ellenére a címet, előjegyzést, valamint az 1., a majdnem teljes 2., és a 6–8. versszakokat aránylag egyértelműen ki lehet olvasni. A kötet cím: „*Imadsagos es Enekes kezbe hordozó Könyvecske Mellyet naponként minden rendbeli Keresztyén ember olvasgathat.*

⁴¹ Balassi Bálint összes művei, hálózati kritikai kiadás:
<http://magyar-irodalom.elte.hu/gepek/bbom/ieloszo.htm>

Nyomtatta Kolosvárbán Abrugi György 1635.” A költemény előtt pedig ez áll: „*Szep Isteni ditsiretek és Hálaadások. Békesség kérő Ének.*”.

1700-ban Kolozsváron kiadtak szintén ugyanezen címmel ellátott példányt, melynek jegyzete és az 1-3 versszaka jól olvasható. A hasonlóság minden kétséget kizáró, és feltételezhető, hogy mivel teljes az egyezés az 1-2. versszak és az előjegyzés kapcsán, a további versszakok tekintetében bizonyosan egy 1635-ös szövegmásolatra támaszkodva azt 1700-ban hűen közlő szerkesztővel van dolgunk.

Az érdekesség, hogy ez a kommentár, csak ebben a variánskategóriában fordul elő. Az egész költeményt tekintve – mármint, az 1635-ös kolozsvári olvasható 5 versszakát – a címbeli eltérést leszámítva teljes azonosság tapasztalható a kolozsvári 1632-es *Unitárius Énekeskönyv* által közrebocsátott variánssal. Teljes bizonyossággal a hiányzó szakaszok miatt nem jelenthetem ki, hogy egyformák lennének, az azonban nyilvánvaló, hogy szoros viszony áll fenn közöttük. Némely szavak, szókapcsolatok úm.: „*épséges fejemnek*”, „*kít halván értselek és te veled legyek*” mindössze e változatokban szerepelnek, valamint a „*sőt jót tsélekednem*”, „*le tört szarvát*” szerkezetek is az unitárius hagyománnyal rokoníthatóak.

Két megoldást tudok elképzelni: az egyik, hogy az 1635-ös kolozsvári másoló az unitárius 1632-es kiadás változatát teljesen átvette, sőt még hozzáillesztette a bevezető megjegyzést; a másik, hogy a két szövegváltozat egy ős-példányra vezethető vissza, melyet mind a kolozsvári 1635-ös, mind pedig az *Unitárius Énekeskönyvek* 1632-es kiadása is továbbörökített, azzal egy változtatással, hogy az előjegyzést elhagyta.

Visszatérve az „*Imádságos és énekes kézben hordozó könyvecske*” 1700-ban közzétett kolozsvári variánshoz, a kapcsolat az 1635-össel nem minden kétséget kizáró, azonban a szakaszok hiányában mélyebb értelmezés nem lehetséges. Azt a két viszonylag jelentőségteljes változást azonban nem szabad szem elől téveszteni, hogy az 1700-as kolozsvári verzió „*terjezd*”-re, valamint „*sok kinyaért*”-ra módosította a többi szövegváltozatban megjelenő „*gerjezd*” és „*éreméért*” kifejezéseket. Az elképzelhető, hogy a „*gerjezd*” igét félreolvasva tünteti fel „*terjezd*”-ként, az azonban szinte lehetetlen, hogy a „*kinyaért*” is így alakult volna ki, tehát az 1700-as kiadás szükségszerűen felhasznált talán az 1635-ös kolozsvári mellett/nélkül egyéb forrásokat is. (Lásd: 8. számú melléklet)

A *Komjátszegi Graduál* kapcsán azt olvashatjuk Stoll Béla *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542-1840)* című munkájában, hogy Klaniczay lektori jelentésében figyelmezteti a szövegek olvasóját arra, hogy a „*kézirat*

anyaga és beosztása [...] megegyezik az 1697-i nyomtatott unitárius énekeskönyvével.”⁴²
(Lásd: 9. számú melléklet)

A nótajelzés egyezésén túl azonban e szövegvariáns aligha azonos az 1697-es *Unitárius Énekeskönyv* anyagával. Két kevésbé jelentős ponton – úm.: „*sok ideje **hogya már***”, „***kit** igérsz*” –, valamint egy radikálisabb ponton is – „*kinek **szent nevében***” – kötődik az unitárius hagyományhoz, viszont a legtöbb helyen mind szemantikai, mind pedig filológiai különbségekre lehet ráakadni. Leginkább ezekre a szókapcsolatokra, szerkezetekre gondolok itt: „*gerjezd **életemre***”, „*sok **bűnöm éktelen:irgalmad szüntelen maradando.***”, „***örögbülést, fogyást ne szenvedő***”, „*s’ buval tölt szívemnek kívánságát*”, „***És örömmel áldlak, s szivemből imádlak, vétek nélkül: Tsakhogy én élhessek te veled lehessek, bu s’kin nélkül.***”, melyeknél teljes egyediség érzékelhető, mert ezeken a részekon az *Unitárius Énekeskönyv* más kifejezéseket működtet. Klaniczay fentebb említett ötletével az *Adj már csendességet* tekintetében egyáltalán nem értek egyet.

3. Összegezve

A számtalan szövegvariáns összevetésével egyik legfőbb szándékom az volt, hogy mind az *Istenes énekek* szöveghagyományozódási sztemmáján, mind pedig az *Unitárius Énekeskönyv* továbböröklődési vonalán végigtekintve leszűkítsem azon szövegvariánsok körét, melyek úgy vélem egyértelműen szóba jöhetnek a kritikai kiadásban való megjelenéskor. Ilyen módon bizonyos verziókat voltaképpen zárójelbe helyezek, s a megmaradtakat pedig Balassi Bálint internetes kritikai kiadásában található *Adj már csendességet* szövegvariánsával hasonlítsam össze (Ugyanez a változat szerepel Kőszeghy Péter, *Balassi Bálint össze művei* kötetében, 2004). Így került „egymás mellé” az 1677-es kolozsvári (azért nem az 1669-es, mert ott a költemény néhány apró helyen hiányos), az 1670-es lőcsei, az 1633-as bécsi, az *Unitárius Énekeskönyvek* 1632-es variánsa és végül a kritikai kiadás 1998-as szövegváltozata. (Lásd: 10. számú melléklet)

Azt lehet megállapítani, hogy a kritikai kiadás szerkesztője a lőcsei 1670-es variáns tekintve a hitelesnek, ezt emelte főszöveggé. Az elgondolást mindenekelőtt azzal tudom indokolni, hogy a lőcsei 1670-es szövegváltozat a kolozsváritól (1669, 1677) is, és a bécsi

⁴² A Magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája:
<http://www.balassikiado.hu/BB/netre/html/stoll.html>

1633-astól is csak egy sorban tér el, tehát az általam vizsgált szövegvariánsok nagy aránya így viszonylag szoros kapcsolatban áll egymással.

A kolozsvári 1677-es példány a lőcseivel szemben a „le tört szarv” – „le tört szárny” szerkezetben mutat eltérést, ami elég hangsúlyos különbség, viszont az kevésbé nyomatékos, hogy a lőcsei 1670-es „*ki engem szolgálát*” a bécsi 1633-as változatban „*engem te szolgálát*” formában hangzik el. A kérdést a szarv – szárny kapcsolatában a szövegromlás meglétének vagy nem létének eldöntése adja. A szakirodalom jelen álláspontja (Szentmártoni Szabó Géza, „*Mint szép ereklével...*” *Balassi versének hasonlata, és ami mögötte rejtezik*, 2004; A. Molnár Ferenc *Balassi-kommentárok, szó és szólásmagyarázatok*, 2005) a szövegromlás mellett érvel.

Elfogadva a megalapozottnak tűnő magyarázatot a „szarvat” kifejezés mellett, még mindig két egymástól radikálisan eltérő szövegváltozat közül kellene meghatározni a kritikai kiadásban megjelentethető hitelesebbnek véltet. Nevezetesen az *Unitárius Énekeskönyvek* 1632-es variánsát – ami minden bizonnyal az általunk ismerhető legkorábbi szövegváltozat –, valamint a kolozsvári 1669-es verziót – ami pedig a nagy vallásos rendezett gyűjteményes kiadásokban jelenlévő hitelesnek gondolt darab. Annak eldöntése, hogy melyiket tekinthetjük hitelesebbnek dolgozatom nem hivatott meghatározni, mert ehhez további, mélyebb – nemcsak szövegszerkezeti, hanem jelentéstani (teológiai) – vizsgálat is szükséges. Az viszont nagy valószínűséggel elmondható, hogy ennek tükrében érdemes lenne újragondolni a már meglévő kritikai kiadásban megjelent szövegváltozat helyénvalóságát.

IV. FELHASZNÁLT IRODALOM

A. MOLNÁR Ferenc, *Balassi-kommentárok, szó és szólásmagyarázatok* (Balassi-kommentárok), Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 2005, 101-104.

A magyar kézíratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565–1840), összeáll. STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1963, 68.

BALASSA Bálint *minden munkái*, I-II., szerk. DÉZSI Lajos [H.n., é.n.] Bp., 1923.

BALASSI Bálint *összes művei*, szerk. ECKHARDT Sándor, I, Bp., Akadémiai, 1951.

BALASSI Bálint *összes művei*, szerk. KÖSZEGHY Péter, Bp., Osiris, 2004.

Balassa-kódex, szerk. VARIAS Béla, Bp., Akadémiai, 1944.

ECKHARDT Sándor, *Jegyzetek a Balassi-verskézirathoz*, It, 1954, 279–280.

HAJNAL Mátyás, *Az Jesus szivet szerető sziveknek aytatossagara szives kepekkel ki formaltatott; és azokról való Elmélkedésekkel és Imadságokkal megh magyaráztatott könyvechke*. Béchben, 1629. kiad. KÖSZEGHY Péter, tan. HOLL Béla, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet, Balassi, 1992 (Bibliotheca Hungarica antiqua, 27), 191–195.

H. HUBERT Gabriella, *Kánonképzés a gyülekezeti énekköltészetben = A magyar irodalom története, A kezdetektől 1800-ig*, szerk. JANKOVITS László, ORLOVSZKY Géza, Bp., Gondolat, 2007, 382–393.

HOLL Béla, *Hajnal Mátyás elmélkedő könyvének versei*, ItK, 1970, 524.

HOLL Béla, *Régi Magyar Költők Tára XVII. század 7.*, Bp., Akadémiai, 1974.

HOLL Béla, *Régi Magyar Költők Tára XVII. század 15/B*, Bp., Akadémiai–Argumentum, 1992.

HORVÁTH Iván, *Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben*, Bp., Akadémiai, 2004.

HORVÁTH János, *A reformáció jegyében*, Bp., Akadémiai, 1953.

KLANICZAY Tibor, *Hozzászólás Balassi és Rimay verseinek kritikai kiadásához*, = *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, XI (1957), 265–330.

KLANICZAY Tibor, *Reneszánsz és barokk* (Tanulmányok a régi magyar irodalomról), Bp., Szépirodalmi, 1961, 225.

NÉMETH. G. Béla, *Balassi Bálint: Adj már csendességet...*, = *Régi magyar vers*, szerk. KOMLOVSZKI Tibor, Bp., Akadémiai, 1979, 145–159.

PAP Balázs, *Az Istenes Énekek margóira* = *Ghesaurus, Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. CSÖRSZ RUMEN István, Bp., rec.iti, 2010, 335–338.

SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, „*Mint szép ereklével...*”, *Iskolakultúra*, 2004/2, 36–49.

SZILASI László, *A sas és az apró madarak* (Balassi Bálint költői nyelvének utóélete a XVII. Század első harmadban), Bp., Balassi, 2008, 138–140.

Elektronikus Régi Magyar Könyvtár:

<http://www.arcanum.hu/oszk/lpext.dll/eRMK/3f6f?f=templates&fn=main-h.htm&2.0> (2012. június 26.)

Balassi Bálint összes művei, hálózati kritikai kiadás:

<http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/bbom/> (2012. június 26.)

Magyar Nemzeti Bibliográfia: <http://mn.b.oszk.hu> (2012. június 26.)

A Magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája:

<http://www.balassikiado.hu/BB/netre/html/stoll.html> (2012. június 26.)

A 16. századi források repertórium:

<http://rpha.elte.hu/rpha/book/MKEVB1-0080> (2012. június 26.)

V. MELLÉKLETEK

I. számú melléklet

A Bocsásd meg Úristen 1584-es variáns (Balassi Bálint összes művei, szerk. Kőszeghy Péter, Bp., 2004. 238– 240.)	A Bocsásd meg Úristen 1589-es variáns (Balassi Bálint összes művei, szerk. Kőszeghy Péter, Bp., 2004. 81– 83.)*43	Az 1584-es csoport szövegváltozatai			Az 1589-es csoport szövegváltozatai	
		Unitárius énekeskönyv	Hajnal Mátyás, <i>Szíves Könyvecske</i>	Evangelikus Énekeskönyv kéziratos bejegyzése	Bécs, 1633	Lőcse, 1670
Bocsásd meg, Úristen, ifjúságomnak vétkét, Sok hitetlenségét, undok fertelmességét, Töröld el rútságát, minden álnokságát, könnyebbíts lelkem terhét!	Bocsásd meg, Úristen, ifjúságomnak vétkét, Sok hitetlenségét, undok fertelmességét, Töröld el rútságát, minden álnokságát, könnyebbíts lelkem terhét!	Bocsásd meg Úristen ifjúságomnak vétkét, sok hitetlenséget, undok fertelmességét, töröld el rútságát minden álnokságát, könnyebbíts lelkem terhét.	Bocsásd meg Úristen ifjúságomnak vétkét, sok hitetlenségét, undok fertelmességét, töröld el rútságát, minden álnokságát, könnyebbíts lelkem terhét.	Bochásd meg Úristen ifjúságomnak vétkét. sok hitetlenséget [!], undok fertelmességét töröld el rútságát minden álnokságát, könnyebbíts lelkem terhét.	Bocsásd meg Ur Isten ifjúságomnak vétkét, Sok hitetlenségét, undok fertelmességét, Töröld el rútságát, minden álnokságát, Könnyebbíts lelkem terhét.	Bocsásd meg Ur Isten ifjúságomnak vétkét. Sok hitetlenségét, undok fertelmességét, Töröld el rútságát. Minden álnokságát, Könnyebbíts lelkem terhét
Az én búsult lelkem én nyavalyás testemben Té-tova bujdosik, mint madár az szélvészben, Töled oly igen fél, <u>néked szólni sem mér</u> , akar esni kétségben.	Az én búsult lelkem én nyavalyás testemben Té-tova bujdosik, mint madár a szélvészben, Töled <u>elijedett, tudván,</u> <u>hogyan vétkezett</u> , akar esni kétségben.	Az én búsult lelkem én nyavalyás testemben, tétova búdosik mint madár <u>nagy</u> szélvészben, töled <u>oly igen fél</u> , <u>reád nézni nem mér</u> , akar esni kétségben.	Az én búsult lelkem én nyavalyás testemben, tétova bujdosik mint madár <u>nagy</u> szélvészben, töled <u>oly igen fél</u> , <u>reád nézni sem mér</u> , akar esni kétségben.	Az én búsult lelkem én nyavalyás testemben, tétova bujdosik, mint madár az szélvészben, töled <u>oly igen fél</u> <u>reád nézni nem mér</u> akar esni kétségben.	Az én búsult lelkem én nyavalyás testemben, Tétova bújdosik mint madár az szélvészben, Töled elijedet, tudván hogy vétkezett, Akar esni kétségben	Az én búsult lelkem én nyavalyás testemben, <u>Tétova</u> bújdosik, mint madár a szélvészben, Töled elijedett, Tudván hogy vétkezett, Akar esni kétségben.
<u>Látván</u> magán való szántalan <u>jovaidat</u> , Kiért <u>viszont téged nem szolgált</u> , jól tött urát, Háládatlanságát látván <u>hamisságát</u> ,	<u>Látja</u> magán való szántalan <u>nagy sok jódat</u> , Kiért, <u>tudja, téged nem tisztelt</u> , jól tött urát, Háládatlanságát látván <u>hamis voltát</u> , ugyan <u>szégyenli</u> magát.	<u>Látván</u> magán való szántalan <u>jovaidat</u> , kiért <u>téged hallgat mint</u> jól tött Urat háládatlanságát, látv[...] <u>hazugságát</u> ugyan <u>szégyenli</u> magát.	<u>Látván</u> sok szántalan <u>vele tött javaidat</u> , kiért <u>viszont téged nem szolgált</u> jó tött Urat, háládatlanságát látván, s <u>hamisságát</u> , ugyan <u>utálja</u> magát.	<u>Látja</u> magán való számtalan <u>nagy sok jódat</u> , <u>melyért viszont téged szolgált mint</u> jól tött urat, Háládatlanságát, <u>látja hamis voltát</u> , ugyan <u>szégyenli</u> magát.	Láttya magán való számtalan nagy sok jódat, Kiért téged tudgya mint tisztelt jól tött Urát, Háládatlanságát látván hamis voltát ugyan szégyenli magát.	Láttya magán való számtalan <u>nagy sok jódat</u> , Kiért, tudgya, téged, mint tisztelt jól tött Urát, Háládatlanságát, Látván <u>hamis voltát</u> , Ugyan <u>szégyenli magát</u>

** Kőszeghy Péter mai napig legfrissebb Balassi-kiadása, Klaniczay nyomán kezeli a változatok kérdését. Jegyzetei szerint a Balassa-kódex első harminchárom versének záródarabjaként közölt szöveg Balassi legutolsó változtatásait tartalmazza, vagyis az Eckhardt és Klaniczay nézete szerint, 1589-ben változtatásokon átesett redaktiót.

A táblázatban használt jelölések: aláhúztam azokat a helyeket, ahol a két főszöveg tér el egymástól; **vastag lila** jelet kaptak azok a részek, ahol a 1589-es (ideális) változat eltér a 84-es csoport egyes variánsaitól; dőlt betűk jelölik a 84-es (ideális) változat és a 84-es csoport egyes darabjainak különbségét; **vastag pávakék** színnel jelöltem a lőcsei redaktió azon alakjait, amelyek a másik „csoport” valamelyikével megegyeznek.

ugyan <i>utálja</i> magát.						
Akarna <i>tehozzád ismét örömet</i> térni, De bűnei miatt nem mér elődbe <i>jönni</i> , <i>Tőled elijedett</i> , tudván, hogyan <i>vétkezett</i> , színed igen rettegi.	Akarna <i>gyakorta hozzád ismét megtérni</i> , De bűnei miatt nem mér elődben <i>menni</i> , <i>Tőled oly igen fél, reád nézni sem mér</i> , színed igen rettegi.	Akarna <i>gyakorta ismét hozzád megtérni</i> , de bűnei miatt nem mér elődben <i>menni</i> , <i>tőled elijedett</i> , tudván <i>hogyan vétkezett</i> színed igen rettegi.	Akarna <i>nagy sokszor viszont te hozzád térni</i> , de bűnei miatt nem mér elődbe <i>jönni</i> , <i>tőled elijedett</i> , tudván <i>hogyan vétkezett</i> színed igen rettegi.	Akarna <i>nagy sokszor te hozzád ő megtérni</i> de bűnei miatt nem mér elődben <i>menni</i> , <i>tőled oly igen fél</i> , tudván <i>hogyan vétkezett</i> színed igen rettegi.	Akarna gyakorta ismét hozzád meg térni, De bűnei miatt nem mér elődben <i>menni</i> , Tőled oly igen fél, reád nézni sem mér, színed igen rettegi.	Akarna <i>gyakorta hozzád ismét megtérni</i> , De bűnei miatt nem mér elődben <i>menni</i> , Tőled oly igen fél, Reád nézni sem mér, Színed igen rettegi
Semmije <i>nincs</i> pedig, mivel elődbe <i>jöjjen</i> , Kivel <i>jótétedért</i> viszont téged tiszteljen, Nagy alázatosan méltó haragodban tégedet engeszteljen.	Semmije <i>sincs</i> pedig, mivel elődben <i>menjen</i> , Kivel <i>jóvoltodért</i> viszont téged tiszteljen, <i>Vagy</i> alázatosan, méltó haragodban tégedet engeszteljen.	Sok késértet éri mindenképpen <i>ijesztü</i> <i>tőled rettegetteti</i> , kétségre sietteti, <i>melly</i> miatt majd elvész, ha vele <i>jót</i> nem tesz magát pokolra ejti.	Semmije <i>nincs</i> pedig mivel elődbe <i>jöjjen</i> , <i>mivel jótétedért méltán</i> téged tiszteljen, <i>nagy</i> alázatosan, méltó haragodban, tégedet engeszteljen.	Semmije <i>nincs</i> pedig, <i>mellyel</i> elődben <i>menjen</i> , <i>mellyel jó tétédért</i> viszont téged tiszteljen, <i>nagy</i> alázatosan, méltó haragodban, <i>téged meg engeszteljen</i> .	Semmie <i>sincs</i> pedig mivel elődben <i>mennyen</i> , Kivel jó voltodért viszont téged tiszteljen, Vagy alázatosan méltó haragodban tégedet engeszteljen.	Semmie <i>sints</i> pedig, mivel elődbe <i>mennyen</i> , <i>kivel jó voltodért viszont téged</i> tiszteljen, <i>nagy</i> alázatosan, méltó haragodban, <i>tégedet engeszteljen</i> .
Sok kísértet éri, <i>gyakorta ijegeti</i> , <i>Tőled rettegetteti</i> , kétségre sietteti, Ki miatt majd elvész, ha vele <i>jól</i> nem tessz, magát Pokolra ejti.	Sok kísértet éri, mindenképpen <i>rettenti</i> , <i>Veled ijeszgetteti</i> , kétségre sietteti, <i>Ki</i> miatt majd elvész, ha vele <i>jól</i> nem tessz, magát Pokolra ejti.	<i>Semmi nincsen</i> pedig mivel elődben <i>menne</i> , kivel <i>is voltodért</i> , viszont téged <i>tisztelne</i> : vagy alázatosan méltó haragodban <i>téged megengesztelne</i> .	Sok kísértet éri, <i>mindenképpen ijeszti</i> , <i>tőled rettegetteti</i> , kétségre <i>kényszeríti</i> , <i>melly</i> miatt majd elvész, ha vele <i>jót</i> nem tessz, magát Pokolra ejti.	Sok kísértet éri [kézirat: erre] <i>mindenképpen ijeszti</i> , <i>tőled rettegetteti</i> , kétségre sietteti <i>melly</i> miatt majd elvész, ha vele jól nem tessz, magát pokolra ejti.	Sok kísértet éri, mindenképpen <i>rettenti</i> , Veled <i>ijezgetteti</i> , kétségre sietteti, Ki miatt majd elvész, ha vele jól nem tessz, magát pokolra ejti.	Sok kísértet éri, mindenképpen <i>rettenti</i> , Veled <i>ijezgetteti</i> kétségre sietteti, Ki miatt majd elvész, ha vele jól nem tessz, Magát pokolra ejti
Jajgatván nagy sokszor említi <i>szent</i> nevedet, Mondván: Vajha az Úr hozzá <i>venne engemet</i> , Bizony <i>kedvét lelném</i> , mert ötet követném, mint édes Istenemet!	Jajgatván nagy sokszor említi <i>szent</i> nevedet, Mondván: Vajha az Úr hozzá <i>venne engemet</i> , Bizony <i>kedvét lelném</i> , mert ötet követném, mint édes Istenemet!	Jajgatván nagy sokszor említi <i>az</i> nevedet, mondván: vajha az Ur hozzá <i>fogna engemet is</i> bizony <i>nem vétkezném</i> , <i>csak</i> ötet követném, mint édes istenemet	Jajgatván nagy sokszor említi <i>szent</i> Nevedet, Mondván: vajha az Ur hozzá <i>fogadna engem</i> , Bizony <i>nem vétkezném</i> , <i>csak</i> ötet követném Mint édes Istenemet.	Jajgatván nagy sokszor említi <i>szent</i> nevedet, mondván: vajha ez ur hozzá <i>fogna engemet</i> , bizony <i>nem vétkezném</i> , mert ötet követném, mint édes Istenemet.	Jó szüüből gyakorta említi <i>szent</i> nevedet, Mondván: vajha az Ur hozzá venne engemet, Bizony <i>kedvét lelném</i> mert ötet követném mint édes Istenemet	Jajgatván nagy sokszor említi <i>szent</i> nevedet, Mondván: Vajha az Ur hozzá venne engemet, Bizony <i>kedvét lelném</i> , mert ötet követném, Mint édes Istenemet
Bátorítsad, Uram, azért biztató szóddal, Mit használsz szegénynek örök kárhozatjával? Hadd inkább dicsérjen ez földön éltében <i>szép magasztalásokkal</i> .	Bátorítsad, Uram, azért biztató szóddal, Mit használsz szegénynek örök kárhozatjával? Hadd inkább dicsérjen ez földön éltében <i>szép magasztalásokkal</i> .	Batoricsad <i>azért Uram</i> biztató szóddal, mit használsz szegénynek örök kárhozatjával. Had inkább dicsérjen ez földön éltében, <i>nagy sok haláddással</i> .	Bátoricsad Uram azért biztató szóddal, Mit használsz szegénynek örök kárhozatjával, Hadd inkább dicsérjen ez földön éltében. Szép magasztalásokkal.	Bátorítsad uram azért biztató szóddal, mit használsz szegénynek örök kárhozatjával, had inkább dicsérjen, ez földön éltében, szép magasztalásokkal.	Bátoricsad Uram azért biztató szóddal, Mit használsz szegénynek örök kárhozatjával, Hadd inkább dicsérjen ez földön éltében szép magasztalásokkal	<i>Bátorítsad Uram azért biztató szóddal</i> , <i>Mit használsz szegénynek örök kárhozatjával</i> , <i>Hadd inkább dicsérjen, ez földön éltében</i> , <i>szép magasztalásokkal</i> .
Az te szódat, Uram, mihelyen meghallhatja, Ottan <i>szent</i> nevedet, <i>nagy felszóval</i> kiáltja, Kiterjesztett kézzel, sűrű könyves szemmel magát reád bocsátja.	Az te szódat, tudom, mihelyen meghallhatja, Ottan <i>szent</i> nevedet, <i>mint atyját, úgy</i> kiáltja, Kiterjesztett kézzel, sűrű könyves szemmel magát reád bocsátja.	Az te szódat <i>tudom</i> mihelyen meg halhattya, ottan <i>szent</i> nevedet, <i>mint atyját úgy</i> kiáltja, kiterjesztett kézzel, sűrű könyves szemmel magát reád bocsátja.	Az te szódat Uram mihelég meg halhattya, Ottan <i>szent</i> nevedet <i>nagy fel-szóval</i> kiáltja, Ki terjesztett kézzel sűrű könyves szemmel Magát reád bochtatta.	Az te szódat Uram mihelyen meg halhattya, ottan <i>szent</i> nevedet, <i>mint atyamat</i> kiáltja, ki terjesztett kézzel sűrű könyves szemmel, magát reád bocsátja.	Az te szódat tudom mihelyen meg halhattya, Ottan <i>szent</i> nevedet mint Atyát úgy kiáltja, Ki terjesztet kézzel sűrű könyves szemmel magát reád bocsátja.	<i>A' te szódat tudom mihelyen meg halhattya</i> , <i>Ottan szent nevedet, mint Attyát úgy kiáltja</i> , <i>Ki terjesztet kézzel sűrű könyűves szemmel</i> , <i>magát reád bocsátja</i>
Legörögvén könyve orcáján, úgy meg követ, Magad is megszánád, látván, mint keseredett, Mert zokogásokkal,	Legörögvén könyve orcáján, úgy meg követ, Magad is megszánád, látván, <i>melly</i> keseredett, Mert zokogásokkal,	<i>Le görögvén</i> könyve orcáján, úgy meg követ, <i>te magad is szánád</i> látván <i>mint</i> keseredet <i>nagy</i> zokogásokkal,	Le görögvén könyve orcáján, úgy meg követ, Magad-is meg szánád látván <i>mint</i> keseredett, Mert zokogásokkal	Le görögvén könyve orcáján, úgy meg követ, magad is meg szánád látván <i>mint</i> keseredet, mert zokogásokkal,	Legh ottan bűnétől tégedet ő meg követ, Magad-is meg szánád látván <i>melly</i> keseredett, Mert zokogásokban	Legörögvén könyve orcáján, úgy meg követ, Magad is meg szánád látván <i>melly</i> keseredett, Mert zokogásokban,

síralmas szép szókkal kér fejének kegyelmet.	síralmas szép szókkal kér fejének kegyelmet.	síralmas szép szókkal, kér fejének kegyelmet.	síralmas jaj-szókkal Kér fejének kegyelmet.	síralmas szép szókkal, kér fejének kegyelmet.	síralmas szép szókban kér fejének kegyelmet.	síralmas szép szókban, kér fejének kegyelmet
<i>Irgalmasságod is annál inkább megtetszik, Mennyivel több bűnöm tőled megengedtetik; Mit engedhetnél meg, ha nem vétkeznének te ellened az hívek?</i>	Irgalmasságod is annál inkább kitetszik, Azmenne l több vétke néki megengedtetik, Inkább kegyelmedben, mint büntetésedben te irgalmad tündöklök.	Inkább tekincs Uram irgalmasságos voltod, én sok bűneimnek [...] meg bocsánattját, mit enged[...] I meg, ha nem vétkeznék te ellened a hívek.	Irgalmasságod is annál inkább meg tetszik, Menyivel több bűnöm tőled meg engedtetik, Mit engedhetnél meg, ha nem vétkeznének, Te ellened az Hívek.	Irgalmasságod is annál inkább meg tetszik, az melyben több bűnöm tőled meg engedtetik, mit engedhetnél meg ha nem vétkeznének te ellened az hívók	Irgalmasságod-is annál inkább ki tetszik, Mentől több vétkeink nékünk megengedtetik, Inkább kegyelmedben mint büntetésedben te irgalmad tündöklök.	Irgalmasságod is annál inkább ki tetszik, A' menél több vétünk nékünk megengedtetik, Inkább kegyelmedben, mint büntetésedben te irgalmad tündöklök.
<i>No, nem tartod tovább haragod, tudom, rajta, Mert az békességre te jobb kezed kinyújtva, De csak olyanoknak, kik utánad járnak, mert vagy mindenek ura.</i>	No, nem tartod, tudom, tovább haragod rajta, Mert az békességre te jobb kezed kinyújtva, De csak olyanoknak, kik utánad járnak, mert vagy mindenek ura.	<i>No tudom haragját tovább rajtam nem tartja, mert békességre ő jobb kezet ki nyújtja, de csak olyanokra kik utánna járnak, mert vagy mindennek Ura.</i>	No nem tartod tovább haragod, tudom, rajtam, Mert az békességre te jobb kezed ki nyújtva, De csak olyanoknak kik utánad járnak, mert vagy mindennek Ura.	Nem tartod te tovább haragod tudom rajtam, mert az békességre jobb kezed ki nyújtva, de csak olyanokra, kik utánad járnak, mert vagy mindennek Ura.	No nem tartod tudom tovább haragod rajta, Mert az békességre te jobb kezed ki nyújtva, De csak olyanoknak, kik utánad járnak, mert vagy mindennek Ura	No nem tartod tudom tovább haragod rajta, Mert a' békességre te jobb kezed kinyújtva, De csak olyanoknak, Kik utánad járnak, mert vagy mindennek Ura.
Térj azért, én lelkem, kegyelmes Istenedhez, Szép könyörgésekkel békéljél szent kezéhez, Mert ő hozzáfogad, csak reá hadd magad, igen irgalmas úr ez.	Térj azért, én lelkem, kegyelmes Istenedhez, Szép könyörgésekkel békéljél szent kezéhez, Mert lám , hozzáfogad, csak reá hadd magad, igen irgalmas úr ez.	Térj azért én lelkem kegyelmes Istenedhez könyörgésekkel békéllyél szent kezéhez mert im hozzá fogad csak reá had magad, igen kegyelmes Ur ez.	Térj azért én lelkem kegyelmes Istenedhez, Szép könyörgésekkel békéllyél szent kezéhez Mert ő hozzá fogad, csak reá hadd magad, Igen kegyelmes Ur ez.	Térj azért én lelkem kegyelmes Istenedhez, Szép könyörgésekkel békéllyél szent kezéhez, mert ő hozzá fogad, csak reá had magad, igen kegyelmes ur ez	Térj azért én lelkem kegyelmes Istenedhez, Szép könyörgésekkel békéllyél szent kezéhez, Mert lám hozzá fogad, csak reá hadd magad, igen irgalmas Ur ez	Térj azért én lelkem kegyelmes Istenedhez, Szép könyörgésekkel békéllyél szent kezéhez, Mert lám hozzá fogad, csak reá hadd magad, Igen irgalmas Ur ez.
Higgyünk mindörökké igazán csak őbenne, Büntől őrizkedjünk, ne távozzunk el tőle, Áldott az ő neve örökké Mennyekbe, ki ma megkegyelmeze.	Higgyünk mindörökké igazán csak őbenne, Büntől őrizkedjünk, ne távozzunk el tőle, Áldott az ő neve örökké mennyekbe , ki már megkegyelmeze.	Hidgyünk mind örökké egyedül csak ő benne, büntől őrizkedjünk, ne távozzunk ő tőle áldott az ő neve örökké mennyegben , ki ma meg kegyelmeze.	Hidgyünk mind örökké egyedül csak ő benne, Büntől őrizkedjünk, ne távozzunk el tőle, áldott az ő neve örökké mennyekbe Ki most meg kegyelmeze.	Hidgyünk mind örökké egyedül csak ő benne büntől őrizkedjünk, ne távozzunk el tőle, áldott az ő neve, öröké menyegbe ki majd meg kegyelmeze.	. Hidgyünk mind örökké igazán csak ő benne: Büntől őrizkedjünk ne távozzunk el tőle, áldott az ő neve örökké mennyekbe, ki már megkegyelmeze.	Hidgyünk mind örökké igazán csak ő benne, Büntől őrizkedjünk, ne távozzunk el tőle, áldott az ő neve örökké mennyegbe, Ki már megkegyelmeze.
<i>Éneklém ezeket megkeseredett szívvel Várván Úr kegyelmét fejemre szent lelkével, Té-tova bujdosván, bűnömön bánkódván, tusakodván ördöggel.</i>	Éneklém ezeket megkeseredett szívvel , Várván Úr kegyelmét fejemre szent lelkével, Té-tova bujdosván, bűnömön bánkódván , tusakodván ördöggel.	Ez éneket szerzem keseredet szívemből , várván Ur kegyelmét fejemre szent lelkével tetova bujdosván, vétkeimet siratván , tusakodván ördöggel.	Éneklém ezeket nagy keseredet szívvel , Várván Ur kegyelmét fejemre szent Lelkével, Tétova bujdosván, bűnömön bánkódván, Tusakodván ördöggel.	Éneklém ezeket <i>ily</i> kesere[...] <i>szívvel</i> várván ur kegyelmet [...] <i>re</i> Szent lelkével, tetova bujdosván, bűnömön bánkódván, tusakodván ördöggel.	Éneklém ezeket megkeseredett szívvel, Várván Ur kegyelmét fejemre Szent lelkével, Tétova bujdosván bűnömön bánkódván, tusakodván ördöggel	Éneklém ezeket elkeseredett szívvel, Várván Ur kegyelmét fejemre Sz. Lelkével, Tétova bujdosván, bűnömön bánkódván, tusakodván ördöggel.

2. számú melléklet

Unitárius Énekeskönyv (1602-1615)	Unitárius Énekeskönyv (1632) Isteni ditsiretek, imadsagos és vigasztalo énekek	Unitárius Énekeskönyv (1697)
Betegsegert valo Könyörgetes Adgy mar csendesseget , lelki bekesseget, Menybeli WR: Budo [...]	ALIA Ad notam: Io az egyességben. 1. Adgy már tsendességet, lelki békességet, Menybéli UR: Budoso elmémet ód butol életemet, kit sok kin für? 2. Sok ideje hogy már, lelkem szomiuhon vár, mentségére,; őrizd, ne hadd, ébrezd, haragod ne geriezd vétségemre. 3. Nem kitsin munkával, Fiad halálával, váltottál meg: Kinek érdemejért, mostis szükségemet, tellyesits meg. 4. Irgalmad nagysága, nem vétkem rutsága, fellyebb valo: Benned olly végtelen, sok bűnöm éktelen, romlot; valo. 5. Io voltod változást, gazdagságot, fogyást ereszthető: Engem te szolgádat, mint régen sokakat, térithető. 6. Nem kell kételkednem, sőt jót tselekednem, igid szerint: Meg adod kedvesen, kit igirsz kegyesen, hitöm szerént. 7. Nyisd fel hát karodnak, szentséges markodnak, áldott zárját: Ad meg életemnek, épséges fejemnek, le tört szarvát. 8. Repülvén áldgyalak, s élvén imádgyalak, vétek nélkül: Kit halván értselek,	ALIA Ad notam: Jo az edgyességben. 1. Adgy már tsendességet, lelki békességet, Menybéli UR: Bujdoso elmémet ód butol életemet, kit sok kin fur? 2. Sok ideje hogy már, lelkem szomjuhon vár, mentségére, őrizd, ne had, ébrezd, haragod ne gerjezd vétségemre. 3. Nem kitsin munkával, Fiad halálával, váltottál meg: Kinek szent nevében, mostis szükségemet, tellyesits meg. 4. Irgalmad nagysága, nem vétkem rutsága, fellyebb való: Benned oly végtelen, sok bűnöm éktelen, romlot; valo. 5. Jó voltod változást, gazdagságot, fogyást ereszthető: Engem te szolgádat, mint régen sokakat, térithető. 6. Nem kell kételkednem, sőt jót tselekednem, igid szerint: Meg adod kedvesen, kit igirsz kegyesen, hitem szerént. 7. Nyisd-fel hát karodnak, szentséges markodnak, áldott zárját: Ad meg életemnek, épséges fejemnek, le tört szarvát. 8. Repülvén áldgyalak, s' élvén imádgyalak, vétek nélkül: Kit halván értselek,

	és te veled legyek, bu 'kin nélkül.	és te veled legyek, bu 'kin nélkül.
--	--	--

3. számú melléklet

Unitárius Énekeskönyv (1632) Isteni ditsiretek, imadsagos és vigasztalo énekek	Thordai kódex (1657 előtt)
ALIA Ad notam: Io az eggyességben. 1. Adgy már tsendességet, lelki békességet, Menybéli UR: Budoso elmémet ód butol <u>életemet</u>, kit sok kin fűr? 2. Sok ideje hogy már, lelkem szomiuhon vár, mentségére,: örizd, ne hadd, ébrezd, haragod ne geriezd vétségemre. 3. Nem kitsin munkával, Fiad halálával, váltottál meg: Kinek érdemejért, mostis szükségemet, tellesits meg. 4. Irgalmad nagysága, nem vétkem rutsága, fellyebb valo: Benned olly végtelen, sok bűnöm éktelen, romlot; valo. 5. <u>Io voltod változást,</u> <u>gazdagságot, fogyást</u> <u>ereszthető:</u> Engem te szolgálodat, mint régen sokakat, térithető. 6. Nem kell kételkednem, sőt jót tselekednem, igid szerint: Meg adod kedvesen, <u>kit</u> igirsz kegyesen, <u>hitöm</u> szerint. 7. Nyisd fel hát karodnak, szentséges markodnak, áldott zárját: Ad meg életemnek, épséges fejemnek, le tört szarvát.	1. Adgy már csiendességet lelki bekességet Menybeli Ur, buidoso elmemet, odd butol <u>fejemet</u>, kit sok kin fűr. 2. Sok ideje hogy már, Lelkem szomjuhon vár mentségére örizd, ne hadd ebrezd, haragod ne gerjezd vétségemre. 3. Nem kicsin munkával, fiad halálával váltottál megh, kinek érdemiért mostis szükségemet tellesits megh. 4. Irgalmad nagysaga, nem vétkem rutsága fellyeb valo, benned olly végtelen, sok bűnöm éktelen romlot valo. 5. <u>Jo voltod változtasd,</u> <u>gazdagsagod fogyasd</u> <u>érezhető</u> engem te szolgálodat mint réghen sokakat térithető. 6. Nem kell kételkednem sőt jot csjelekednem Igid szerint megh adod kedvesen, <u>mit</u> igirsz kegyesen <u>Igéd</u> szerint. 7. Nyisd fel hát karodnak, szentséges markodnak aldott zárját, add megh eiletemnek, épseges fejemnek letört szarvát.

8. Repülvén áldgyalak, s élvén imádgyalak, vétek nélkül: Kit halván értselek, és te veled legyek, bu 'kin nélkül.	8. Repülvén aldgyalak elvén imádgyalak vétek nélkül, kit halván ércselek, es te veled legyek bu s kin nélkül.
---	---

4. számú melléklet

Lőcse (1670)	Lőcse (1671)	Pozsony (1676)
Néhai Tekintetes és Nagyságos vitéz Urnak, Gyarmati Balassa Balintnak Istenes és egynehány vitéz Eneki, ELSŐ 1. Adgy már csendességet, Lelki békeséget, Menybéli Ur, Bujdosó elmémet, Odd bűtül szívemet, Kit sok kin fűr! 2. Sok ideje immár Hogy lelkem szomjan vár, Mentségére, Ne hadd őrizd, ébrezd, Haragod ne <i>gerjezd</i> Vesztségére 3. Nem kitsiny munkával, Fiad halálával. Váltottál meg, Kinek érdeméjért, Most-is szükségemet, Tellyesits meg 4. Irgalmad nagysága, Nem vétkem rútsága, Fellyebb valo, Irgalmad végtelen, De bűnöm éktelen S'romlást valló. 5. Jó vóltod változást, Gazdagságod fogyást, Erezheté? Ki engem szolgádat, Mint régen sokakat, Ebresztheté? 6. Nem kell kételkednem, Sőt jót reménlenem, Igéd szerént, Megadod kedvessen, Mit ígér sz kegyessen, Hitem szerént.	Néhai Tekintetis és Nagos vitéz Urnak, Gyarmati Balassa Balintnak Istenes és egynehány vitézi Eneki ELSŐ 1. Adgy már tsendességet, lelki békességet, Menybéli Ur! Bujdosó elmémet Odd bűtül szívemet, kit sok kin fur. 2. Sok ideje immár, Hogy lelkem szómjan vár, Mentségére, Ne hadd, őrizd, ébrezd, Haragod ne <i>gerjezd</i> vesztségére. 3. Nem kitsiny munkával, Fiad halálával Váltottál-meg, Kinek érdeméjért, Most-is szükségemet Tellyesits-meg. 4. Irgalmad nagysága, Nem vétkem rútsága, Fellyebb való, Irgalmad végtelen, De bűnöm éktelen, S'romlást valló. 5. Jó voltod változást, Gazdagságod fogyást, Erezheté? Ki engem szolgádat, Mint régen sokakat Ebresztheté? 6. Nem kell kételkednem, Sőt jót reménlenem, Igéd szerént, Meg-adod kedvesen, Mit ígér sz kegyesen, Hitem szerént.	Néhai Tekintetis és Nagos vitéz Urnak, Gyarmati Balassa Palintnak Istenes és egy néhány vitézi Eneki ELSŐ 1. Adgy már tsendességet, Lelki békeséget, Menybéli Ur, Bujdosó elmémet, Odd bűtül szívemet, kit sok kin fűr. 2. Sok ideie immár, Hogy lelkem szomjan vár, Mentségére, ne hadd, őrizd, ébrezd, Haragod ne <i>gerezd</i> Vesztségére. 3. Nem kitsiny munkával, [...] halálával Váltottál meg, Kinek érdeméjert, Most is szükségemet. Tellyesits meg. 4. Irgalmad nagysága, nem vétkem rútsága, Fellyebb valo, Irgalmad végtelen. De bűnöm éktelen, s-romlást váltó. 5. Jó vóltod változást, Gazdagságod fogyást, Erezheté? Ki engem szolgadat, Mint régen sokakat, Eb reszheté? 6. Nem kell kételkednem, Sőt jót reménlenem, Igéd szérent, Meg-adod kedvessen, Mit ígér sz kegyessen, Hitem szerént.

7. Nyisd fel hát karodnak, Szentséges markodnak, Aldott zárját, Add meg életemnek, Nyomorult fejemnek, Le-tört szárnyát. 8. Repülvé aldgyalak, Elvé imádgylak, Vétek nélkü, Kit jól gyakorolván, Hallyak meg-nyúgodván, Bünöm kívül	7. Nyisd-fel hát karodnak, Szentséges markodnak, Aldot zárját, Add-meg életemnek, Nyomorult fejemnek, Le-tört szárnyát. 8. Repülvé aldgyalak, Elvé imádgylak, Vétek nélkü, Kit jól gyakorolván, Hallyak meg nyúgodván, Bünöm kívül.	7. Nyisd fel hat karodnak Szentséges markodnak, Aldott zárját, Add meg életemnek, Nyomorult fejemnek, Le-tört szárnyát. 8. Repülvé aldgyalak, Elvé imádgylak, Vétek nélkü, Kit jól gyakorolván, Hallyak-meg nyúgodván, Bünöm kívül.
--	--	--

5. számú melléklet

Kolozsvár (1669)	Kolozsvár (1677)	Mátray-kódex (1677)
Néhai Tekéntetes és Nagyságos vitéz Urnak, Gyarmati Balassa Balintnak Istenes s' egynehány vitézi Eneki ELSŐ 1. Adgy már csendességet, lelki békességet, Menybéli Ur! Bujdosó elmémet Odd butul szivemet, kit sok kin fur! 2. Sok ideje immár, Hogy lelkem szomjan vár, Mentségére, Ne hadd, őrizd ébrezd, Haragod ne gerjezd vesztségére! 3. Nem kicsiny munkával, Fiad halálával Váltottál-meg, Kinek érdeméjért mostis szükségemet tellesits-meg! 4. Irgalmad nagysága, nem vétkem rutsága fellyeb való, Irgalmad végtelen, de bünöm éktelen s'romlást vallo. 5. Jo voltod változást, gazdagságod fogyást érezheté? Ki [...] szolgálát, mint régen [...] [...] resztheté?	Néhai Tekintetes és Nagyságos vitéz Urnak, Gyarmati Balassi Bálintnak Istenes, s'egynéhány vitézi Éneki ELSŐ 1. Adgy már csendességet, Lelki békességet, Menybéli Ur, Bujdosó elmémet odd bútól szivemet, Kit sok kin fúr! 2. Sok Ideje immár Hogy lelkem szomjan vár, Mentségére, Ne hadd őrizd, ébrezd, Haragod ne gerjezd Vesztségére 3. Nem kicsiny munkával, Fiad halálával. Váltottál-meg, Kinek érdeméjért, Most-is szükségemet, Tellesits meg 4. Irgalmad nagysága, Nem vétkem rutsága, Fellyeb való, Irgalmad végtelen, De bünöm éktelen s'romlást valló. 5. Jó vóltod változást, Gazdagságod fogyást, erezheté? Ki engem szolgálát, Mint régen sokakat, Ébresztheté?	Néhai Tekéntetes és Nagysagos Vitéz Urnak, Gyarmati Balassi Bálintnak istenes s egynéhány vitézi Eneki első 1. Adgy már csendességet lelki békességet, ménybéli Úr, buidoso elmémet odd bútul szivemet, Kit sok kin fur. 2. Sok ideje imár, hogy lelkem szomjan vár, mentségére, ne hadd, őrizd, ébrezd, haragod ne gerjezd vesztségére 3. Nem kisiny munkával Fiad halálával, váltottál meg, kinek érdeméjért, most-is szükségemet, tellesis meg. 4. Irgalmad nagysága, nem vétkem rutsága, fellyebb való, irgalmad végtelen, de bünöm éktelen s romlást valló. 5. Jo voltod változást, gazdagságod fogyást, érezheté? Ki Engem szolgálát, mint régen sokakat, ébresztheté?

6. [...] kell kételkednem, sőt [...]lenem ígéd szerént, Meg [...] kedvesen, mit ígérsz [...]sen hitem szerént. 7. Nyisd fel hát karodnak, szentséges markodnak áldott zárját, Add meg életemnek, nyomorult fejemnek <u>letört szarvát.</u> 8. Repülvén áldgyalak, élvén imádgyalak vétek nélkül, Kit jól gyakorolván, hallyak meg [...], bűnön kívül!	6. Nem kell kételkednem, sőt jót reménlenem, Igéd szerint, Megadod kedvesen, Mit égérsz kegyessen, Hitem szerint. 7. Nyisd-fel hát karodnak, Szentséges markodnak, Áldott zárját, Add meg életemnek, Nyomorult fejemnek, <u>le-tört szarvát.</u> 8. Repülvén áldgyalak, Elvén imádgyalak, Vétek nélkül, Kit jól gyakorolván, Hallyak meg-nyugodván, Bűnöm kívül.	6. Nem kell kételkednem, sőt jót reménlenem, ígéd szerént, megh adod kedvesen, mit ígérsz kegyessen, hitem szerént. 7. Nyisd fell hát karodnak, szentséges markodnak, aldot zárját, Add meg életemnek, nyomorult fejemnek, <u>le tört szarvát.</u> 8. Repülvén áldgyalak élvén imádgyalak, vétek nélkül, kit jól gyakorolván hallyak meg nyugodván, bűnöm kívül.
--	---	---

6. számú melléklet

Nagyszombat (1699)	Bécs (1633)
1. Adgy már chendességet, lelki békességet, mennybéli Ur. Buydosó elmémet ódd bútul éltemet, kit sok kín fűr. 2. Sok ideje immár hogy lelkem szomjan vár mentségére, Eorizd, ne hadd, ébrezd, haragod ne gerjezd vesztségére! 3. Nem kichiny munkával fiad halálával váltottál meg, Kinek érdeméért most-is szükségemet tellesich meg. 4. Irgalmad nagysága nem vétkem rútsága fellyebb való, Irgalmad végtelen, de bűnöm éktelen s-romlást valló. 5. Jó vóltod változást, gazdagságod fogyást eresztheté? Engem te szolgádat mint régen sokakat ébresztheté?	1. Adgy már chendességet, lelki békességet, mennybéli Ur!: Buydosó elmémet ódd bútul éltemet, kit sok kín fűr! 2. Sok ideje immár hogy lelkem szomjan vár mentségére, Eorizd, ne hadd, ébrezd, haragod ne gerjeszd vesztségére! 3. Nem kichiny munkával, fiad halálával váltottál meg, Kinek érdeméért most is szükségemet tellesich meg 4. Irgalmad nagysága nem vétkem rútsága fellyebb való, Irgalmad végtelen, de bűnöm éktelen s romlást-valló. 5. Jó vóltod változást, gazdagságod fogyást eresztheté? Engem te szolgádat mint régen sokakat ébresztheté?

6. Ném kell kételkednem, sőt jót reménlenem igíd szerént, Megh adod kedvesen, mit ígírsz kegyessen hitem szerént. 7. Nyisd fel hát karodnak, szentséges markodnak áldott Zárját, Add meg életemnek, nyomorúlt fejemnek <u>le tört szárnyát:</u> 8. Repülvéen áldgyalak, élvéen imádgyalak vétek nélkül, Kitől gyakorolván, hallyak meg nyúgodván, bú s-kín nélkül.	6. Nem kell kételkednem, sőt jót reménlenem igíd szerént, Megh adod kedvesen, mit ígírsz kegyessen hitem szerént. 7. Nyisd fel hát karodnak, szentséges markodnak áldott Zárját, Add meg életemnek, nyomorúlt fejemnek <u>le tört szárnyát:</u> 8. Repülvéen áldgyalak, élvéen imádgyalak vétek nélkül, Kitől gyakorolván, hallyak meg nyúgodván, bú s-kín nélkül!
---	---

7. számú melléklet

Bártfa (1660)
1. Adgy már csendesseget, lelki bekesetet, menjbéli Ur! Buydoso elmémet ód bútul éltetmet, kit sok kin fur! 2. Sok ideje immár hogy lelkem somjan vár mentségére, eorizd, ne hadd, ébrezd, haragod ne gerjezd vesztségére! 3. Nem kicsiny munkával, fiad halálával váltottál meg, Kinek érdemején most is szükségemet tellesíts meg! 4. Irgalmad nagysága, nem vétkünek rutsága fellyeb valo, Mert az jó végtelen, mi bününk éktelen romlást vallo. 5. Jo voltod változást, gazdagságod fogyást nem érhető Engem nagy hatalmad, mint régen sokakat, ébrethető

6. Nem kell kételkednem,
de jót cselekednem
igéd szerént,
Meg adod **tellyesen**,
mit igirt kegyessen
hitem szerént.

7. Nyisd fel hát karodnak,
szentséges markodnak
bő tárházát,
Add meg életemnek,
nyomorult fejemnek
letört szárnyát;

8. Repülven áldgyalak,
téged imádkyalak
vétek nélkül,
Kit jól gyakorolván,
hallyak meg nyugodván,
bu s kin nélkül!

**Dicsőseg Atyának és az ő Fiának a
Christusnak, Sz. Lélek Istennel mind
edgy hatalomban mind örökké**

8. számú melléklet

Szep isteni ditsiretek és Háláadások. (1635) Kolozsvár	Imádságos és énekes kézben hordozó könyvecske (1700) Kolozsvár	Unitárius Énekeskönyv (1632) Isteni ditsiretek, imadsagos és vigasztalo énekek
Szep isteni ditsiretek és Háláadások. Bekesség kerő Enek. 1. Adgy már csendességet, lelki békességet, Ménybéli Ur: Buidoso elmémet, ód bútól eltemet, kit sok kin fuur! 2. Sok ideje hogy már, lelkem szomjúhun vár, mentségére: örizd, ne had, ebrezd, haragod ne [...] ! [...]	Szep isteni ditsiretek és Háláadások. Bekesség kerő Enek. 1. Adgy már tsendességet, lelki békességet, Menybéli Ur: Budoso elmémet, ód bútól életet, kit sok kin fur! 2. Sok ideje hogy már, lelkem szomjúhun vár, mentségére: örizd, ne had, ebrezd, haragod ne <u>terjezd</u> vétségemre! 3. Nem kitsiny munkával, Fiad halálával váltottál-meg, Kinek <u>sok kinyaért</u> most-is szükségemet tellesíts-meg! 4. Irgal [...]]	ALIA Ad notam: Io az egyességben. 1. Adgy már tsendességet, lelki békességet, Menybéli UR: Budoso elmémet ód butol életet, kit sok kin fűr? 2. Sok ideje hogy már, lelkem szomiuhon vár, mentségére,; örizd, ne hadd, ébrezd, haragod ne geriezd vétségemre. 3. Nem kitsin munkával, Fiad halálával, váltottál meg: Kinek érdemejért, mostis szükségemet, tellesits meg. 4. Irgalmad nagysága, nem vétkem rutsága, fellyebb valo: Benned olly végtelen, sok bűnöm éktelen,

6. Nem kell kételkednem, sőt jót tsélekednem [...]szerint, megadod Mit ígírsz kegyessen Hitöm szerint 7. Nyisd fel hát karodnak, szentséges markodnak áldott zárját, Add meg életemnek, épséges fejemnek <i>le tört szarvát</i> 8. Repülvén áldgyalak, s élvén imádgyalak Vétek nélkül Kit halván értsелек És te veled legyek Bú s' kin nélkül	romlot; valo. 5. Io voltod változást, gazdagságot, fogyást ereszthető: Engem te szolgálodat, mint régen sokakat, térithető. 6. Nem kell kételkednem, sőt jót tselekednem, igídsz szerint: Meg adod kedvesen, kit ígírsz kegyesen, hitöm szerint. 7. Nyisd fel hát karodnak, szentséges markodnak, áldott zárját: Ad meg életemnek, épséges fejemnek, <i>le tört szarvát.</i> 8. Repülvén áldgyalak, s élvén imádgyalak, vétek nélkül: Kit halván értsелек, és te veled legyek, bu 'kin nélkül.
--	--

9. számú melléklet

Komjátszegi Graduál (1697 után)	Unitárius Énekeskönyv (1697)
ALIA Ad notam Jo az egygyességben etc. 1. Adgy már tsendességet Lelki békességet, Menybéli Ur: Bujdosó elmémet odd butol él témet, kit sok kin fur! 2. Sok ideje hoggy már lelkem szomjuhon vár, mentségére, őriz, ne hadj, ebresz, haragod ne gerjeszd életemre 3. Nem kitsin munkával, Fiad halálával váltottál meg: Kinek szent nevében mostis szükségemet tellesits meg.	ALIA Ad notam: Jo az edgyességben. 1. Adgy már tsendességet, lelki békességet, Menybéli UR: Bujdosó elmémet ód butol életemet, kit sok kin fur? 2. Sok ideje hoggy már, lelkem szomjuhon vár, mentségére, őrizd, ne had, ébrezd, haragod ne gerjezd vétségemre. 3. Nem kitsin munkával, Fiad halálával, váltottál meg: Kinek szent nevében, mostis szükségemet, tellesits meg.

4. Irgalmaid nagysága, nem vétkem rutsága, fellyeb való: Sok bűnöm éktelen: irgalmaid szüntelen maradando. 5. Jo-voltod változást, örögbülést, fogyást ne szenvedő: Engem te szogádat mint régen sokakat téríthető. 6. Nem kell kételkednem, sőt jot tsélekednem igéd szerént: Meg-adod kedvesen, kit igérsz kegyesen, hitem szerént. 7. Nyisd-fel hát karodnak, szentséges markodnak áldot Zárját: Add meg életemnek, s' buval tölt szivemnek kivánságát 8. És örömmel áldlak, s szivemből imádlak vétek nélkül: Tsakhogy én élhessek te veled leheseek, bu s'kin nélkül.	4. Irgalmaid nagysága, nem vétkem rutsága, fellyebb való: Benned oly végtelen, sok bűnöm éktelen, romlot; való. 5. Jó voltod változást, gazdagságot, fogyást ereszthető: Engem te szolgádat, mint régen sokakat, téríthető. 6. Nem kell kételkednem, sőt jót tselekednem, igid szerint: Meg adod kedvesen, kit igérsz kegyesen, hitem szerént. 7. Nyisd-fel hát karodnak, szentséges markodnak, áldott zárját: Ad meg életemnek, épséges fejemnek, le tört szarvát. 8. Repülvén áldgyalak, s'élvén imádgyalak, vétek nélkül: Kit halván értselek, és te veled legyek, bu 'kin nélkül.
--	--

10. számú melléklet

Kolozsvár (1669)	Unitárius Énekeskönyv (1632) Isteni ditsiretek, imadságos és vigasztalo énekek	Bécs (1633)	Balassi Bálint összes művei, Hálózati kritikai kiadás, 1998.
Néhai Tekintetes és Nagyságos vitéz Urnak, Gyarmati Balassi Bálintnak Istenes, s'egynéhány vitézi Éneki ELSŐ 1. Adgy már csendességet, Lelki békességet, Menybéli Ur, Bujdosó elmémet odd bútól szívemet, Kit sok kin fűr! 2. Sok Ideje immár Hogy lelkem szomjan vár, Mentségére, Ne hadd őrizd, ébrezd, Haragod ne gerjezd Veszttségére	ALIA Ad notam: Io az eggyességben. 1. Adgy már tsendességet, lelki békességet, Menybéli UR: Budoso elmémet ód butol életemet, kit sok kin fűr? 2. Sok ideje hogy már, lelkem szomiuhon vár, mentségére,; őrizd, ne hadd, ébrezd, haragod ne geriezd vétségemre.	1. Adgy már chendességet, lelki békességet, mennybéli Ur! Buydosó elmémet ódd bútól életemet, kit sok kín fűr! 2. Sok ideje immár hogy lelkem szomjan vár mentségére, Eorizd, ne hadd, ébrezd, haragod ne gerjeszd veszttségére!	1. Adj már csendességet, lelki békességet, mennybéli Úr! Bujdosó elmémet ódd bútól szívemet, kit sok kín fűr! 2. Sok ideje immár, hogy lelkem szomjan vár mentségére, Őrizd, ne hagyd, ébreszd, haragod ne gerjeszd veszttségére!

3. Nem kicsiny munkával, Fiad halálával. Váltottál-meg, Kinek érdeméért, Most-is szükségemet, Tellyesíts meg 4. Irgalmad nagysága, Nem vétkem rutsága, Fellyeb való, Irgalmad végtelen, De bűnöm éktelen s'romlást valló. 5. Jó voltod változást, Gazdagságod fogyást erezhet? Ki engem szolgálát, Mint régen sokakat, Ébreszthet? 6. Nem kell kételkednem, sőt jót reménlenem, Igéd szerint, Megadod kedvesen, Mit égersz kegyessen, Hitem szerint. 7. Nyisd-fel hát karodnak, Szentséges markodnak, Áldott zárját, Add meg életemnek, Nyomorúlt fejemnek, le-tört szarvát. 8. Repülven áldgyalak, Elvén imádgyalak, Vétek nélkül, Kit jól gyakorolván, Hallyak meg-nyugodván, Bűnön kívül.	3. Nem kitsin munkával, Fiad halálával, váltottál meg: Kinek érdemejért, mostis szükségemet, tellyesíts meg. 4. Irgalmad nagysága, nem vétkem rutsága, fellyebb való: Benned olly végtelen, sok bűnöm éktelen, romlot; való. 5. Io voltod változást, gazdagságod, fogyást ereszthető: Engem te szolgálát, mint régen sokakat, térithető. 6. Nem kell kételkednem, sőt jót tselekednem, igéd szerint: Meg adod kedvesen, kit ígírsz kegyesen, hitöm szerént. 7. Nyisd fel hát karodnak, szentséges markodnak, áldott zárját: Ad meg életemnek, épséges fejemnek, le tört szarvát. 8. Repülven áldgyalak, s élvén imádgyalak, vétek nélkül: Kit halván értsenek, és te veled legyenek, bú 'kin nélkül.	3. Nem kicsiny munkával, fiad halálával váltottál meg, Kinek érdeméért most is szükségemet tellyesíh meg 4. Irgalmad nagysága nem vétkem rútsága fellyebb való, Irgalmad végtelen, de bűnöm éktelen s romlást-valló. 5. Jó voltod változást, gazdagságod fogyást ereszthet? Engem te szolgálát mint régen sokakat ébreszthet? 6. Nem kell kételkednem, sőt jót reménlenem igéd szerint, Megh adod kedvesen, mit ígírsz kegyessen hitem szerént. 7. Nyisd fel hát karodnak, szentséges markodnak áldott Zárját, Add meg életemnek, nyomorúlt fejemnek le tört szárnyát; 8. Repülven áldgyalak, élvén imádgyalak vétek nélkül, Kitől gyakorolván, hallyak meg nyugodván, bú s-kín nélkül!	3. Nem kicsiny munkával, fiad halálával váltottál meg, Kinek érdeméért most is szükségemet teljesítsd meg! 4. Irgalmad nagysága, nem vétkem rútsága feljebb való, Irgalmad végtelen, de bűnöm éktelen s romlást valló. 5. Jó voltod változást, gazdagságod fogyást érezhet-é? Ki engem, szolgálát, mint régen sokakat, ébreszthet-é? 6. Nem kell kételkednem, sőt jót reménylenem igéd szerint, Megadod kedvesen, mit ígírsz kegyesen hitem szerint. 7. Nyisd fel hát karodnak, szentséges markodnak áldott zárját, Add meg életemnek, nyomorult fejemnek letört szárnyát; 8. Repülven áldjalak, élvén imádjalak vétek nélkül, Kit jól gyakorolván, haljak meg nyugodván, bú s kín nélkül!
--	--	---	--